

Usuteadusline Ajakiri

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: U. Masing

X aastakäik

1938

№ 3/4

29. märtsil 1938. a. lahkunud professor D. Alexander Bulmerincqu mälestuseks.

O. Seesemann.

Usuteaduslikus Ajakirjas nr. 1 professor Sild on kirjeldanud lühidalt professor A. Bulmerincqu elukäiku, tema tööd meie ülikoolis ja seisukohta fakulteedis. Mind, kui kadunu sõpra, paluti anda täielikum ülevaade tema elust.

Õpingute ajal ja ka edaspidisel eluteel olime lähedal üksteisele aastakümnete kestel. Sellepärast palun vabandada, kui alljärgnevas minu isik ei seisa küllalt tagaplaanil. Immatrikuleeriti meid 1885. a. augustis meie ülikooli ja lõpueksami tegime koos 1890. a. detsembris. Fakulteedi koosseis tollal oli järgmine: Wilhelm Volck — Vana Testament, Ferd. Mühlau — Uus Testament, Nathanael Bonwetsch — kirikulugu, Alexander von Oettingen — süstemaatika, Ferd. Hoerschelmann — tegelik usuteadus. Pääle selle dotsent Reinhold Seeberg. Fakulteedi teoloogiline suund oli täiesti ja teadlikult konservatiivne. Juhtivad isikud olid Oettingen ja Volck. Fakulteedile oli suureks tarkuseks, et ta moodustas tervikliku ühtluse. Selle tõttu oli ta võim, mis vaevalta võitis marud veeklaasis, nagu näiteks kutsusid esile Volck'i¹⁾ ja Mühlau²⁾ aulaettekanded. Oldi väga autoriteedikuulekad ja vannuti in verba magistri. Alles kui Volck 1888. a. tunnustas Deuterojesajat, peeti lubatuks seda vaadet, aga nüüd ka teaduslikult ainumõõduandvaks.

1885.—1890. aastail oli fakulteedi õitseaeg, 1890 tõusis usu-

¹⁾ Inwieweit ist der Bibel Irrtumslosigkeit zuzuschreiben? 1884. — Die Bibel als Kanon 1885.

²⁾ Besitzen wir den ursprünglichen Text der heiligen Schrift? 1884

teaduskonna üliõpilaste arv (284) kõrgeima määrani. Tegeleti innukalt õpingutega. Kõige rohkem kuulajaid oli Oettingeni moraalstatistikal, mida ta luges aulas 600—700 kuulaja ees. Väga palju käis üliõpilasi ka Seebergi loenguil, nii et suure vaevaga sai koha vanas teoloogia auditooriumis nr. 3.

Rõõmsa innuga alustas 17-aastane oma õpinguid. Heebrea keele kõrval huvitasid teda esimestel semestritel ajaloolised ained. Kordkorralt siirdus ta edasi süstemaatilise usuteaduse juure. Oettingen omandas otsustava mõju tema teoloogilisele mõtlemisele. Auhinnatõega „Die Auffassung und Bekämpfung des Heidentums bei Jesaja“ 1889. a. äratas ta eriti professorite tähelepanu. Ühe piduliku sündmuse puhul professor Volck oli saatnud Oettingenile heebreakeelse õnnesoovi ja sääljuures — nagu harilik — tarvitanud ainult konsonantkirja. Oettingeni soovil Bulmerincq varustas kirjutise juurdekuuluvate vokaalmärkidega ja Volck konstateeris, et Bulmerincqu punktatsioon on veatu. Professorid kutsusid üliõpilasi sageli oma koju, eriti armastatud oli Oettingeni kolmapäevane lõuna. Sageli peeti ka harjutusi professorite kodu. Üliõpilaselust võttis Bulmerincq elavalt osa. Esindajate konvendis oli meil sageli kokkupuutumist, Bulmerincq oli neobaltlane, mina kuramaalane. „Theologischer Verein'is“ oli Bulmerincq esiti raamatukoguhoidja, pärast esimees. Mõnigi ei saa endale kujutleda Bulmerincqu vilunud sportlasena. Ja ometi üliõpilasena võttis ta osa ratsutamistundidest ülikooli maneežis. Praegu seisab maneeži kohal ülikooli võimla.

Bulmerincqu agaruse, saavutuste ja mitte just kõige vähem ka tema auhinnatöö pärast, dekaan Mühlau, fakulteedi nimel, tegi talle ettepaneku valmistuda ette õppetoolile Vana Testamendi usuteaduse alal. See ettepanek vastas tema salajasemaile südamesoovele. Laseme Bulmerincqul endal jutustada oma esimesest Leipzigi viibimisest aastail 1891—1894 (autobiograafia Frey teoses: „Die Theologische Fakultät Dorpat-Jurjev“ 1905, lk. 138): „Järgmise aasta kevadel 1891 läksin Leipzigi, et siin veel kolm aastat õppida Vana Testamendi usuteadust ja semi keeli. Minu õpetajad Vana Testamendi alal olid siin Buhl ja Guthe. Mõlemi juures ma kuulasin veel kord läbi terve Vana Testamendi usuteaduse kursuse. Mõlemad — üks mahuka teadmiseiga õpetlane, teine suureandeline õpetaja — oskasid meisterlikult, niihästi oma

loengutel kui harjutustel, tutvustada kuulajaile tänapäeva Vana Testamendi teaduse praegust seisukorda ja meetodit. Viis semestrit võtsin osa nende poolt peetud Vana Testamendi seminarest; selle aja jooksul kirjutasin järgmised viis tööd, mis aga pole trükitud: *Auslegung von Amos Cap. 6*; *Die Frage nach der Einheit des Buches Micha*; *Charakteristik des Königs David nach dem Samuelisbuch*; *Die Bestimmungen des Priesterkodex über die Erstgeburt*; *Die Beurteilung des Königtums bei Jeremia*. Mu mõlemaist õpetajaist, keda ma õppisin kõrgelt hindama ka inimestena, on Buhl, kellele ma tundsin end lähemal ka dogmaatilisel, mõõduandvam minu vanatestamentlike õpingute suuna asjus, nii et ma end pean otseselt tema õpilaseks. Samal ajal õppisin araabia ja piibli-aramea keele algmeid Socin'i asjatundlikul juhatusel. Ühtlasi tegelesin süüria keelega Delitzchi juures ja Krehli juures koraani-lektüüriaga.“

Täiendaksin seda jutustist mõne isikliku mälestusega. 1892. a. jaanuaris — olles sooritand oma prooviaasta — järgnesin Bulmerincqule Leipzigi. Kaks aastat elasime sääl ja töötasime koos n. n. hoburaua majas Pleisse kaldal. Käisime hoolega loenguil ja taanlase Frants Buhl'i seminares, kes 1891. a. oli saanud Franz Delitzsch'i järglaseks, ja Hermann Guthe juures, õppisime araabia keelt Socin'i ja Krehl'i, süüria keelt Friedrich Delitzsch'i juures. Krehl'i juures õppis Bulmerincq pärastpoole ka etioopia keelt. Lõunat sõime kristlikus ühingus koos teiste üliõpilastega, kes kuulusid „kolmapäeva seltsi“. Selle seltsi oli asutanud omal ajal Adolf Harnack, Martin Rade, „Christliche Welt'i“ väljaandja, oli sinna kuulunud. Oli väike ühing, mis koopteerimisega võttis juurde uusi liikmeid. Ta huvialaks oli ainult teadus. Silmapaistvaim selles ringis oli muidugi Heinrich Boehmer, kirikuloo professor Leipzigis, surnud 1926. a. Tulise ägedusega vaieldi siin Wellhausen'i, Ritschl'i, Herrmann'i üle, kusjuures Bulmerincq kaitses osavalt ja asjatundlikult oma „positiivsemat“ seisukohta.

Edasi võib mainida meie tegelemist heebrea grammatikaga. Bulmerincq oli lühinägeline ja viletsate silmadega. Imetlusväärse mälu tõttu oli tal võimalik õppida lastes endale lugeda ette. Ta oli hakanud sõbrutsema, juba enne mu Leipzigi tulekut, ühe ortodoksse mungaga Siinai kloostrist, nimega Logothetis, kes taotles dr. phil. astet. Nüüd ühinesin ma nendega kolman-

daks. Õhtuti, ükskord nädalas Logothetise, kaks korda meie pool, õppisime heebrea grammatikat — eriti Gesenius-Kautzsch'i.

Buhl, Socin, Krehl ja Delitzsch avasid meile külalislahkelt oma kodud. Guthe, kes polnud abielus, kutsus meid mõnikord pühapäevil matkadele. Sageli rändasime tema külalistena Leipzigi ümbruskonnas. Kõnelustes professoritega oli Bulmerincq alati selle pääle väljas, et täiendada oma teoloogilisi teadmisi. Socini juures keerles jutt enamasti tuntud õpetlaste isikute ümber. SääI jutustati näiteks lugu vanast Hitzig'ist († 1875). Kunagi ta olevat küsinud ühelt üliõpilaselt: „Kas teil on Septuaginta?“ Ja kui üliõpilane eitanud, andnud talle nõu: „Siis müüge kõik, mis Teil on ja ostke omale Septuaginta!“ Buhl oli üpris musikaalne. Ta mängis suurepäraselt klaverit ja Theodor v. Zahn'iga, enne kui too läks tagasi Leipzigid Erlangeni, olid nad alati mänginud koos neljal käel. Buhl'i juures kõneldi tihti muusikast ja kontsertidest. Ühe sellise õhtu järel ütles Bulmerincq, kel oli tabav huumor, pahaselt: „Ma tahaksin küll teada, kas muusikud, kui nad on isekeski, nii hoolega arutlevad Vana Testamendi kallal.“ Viimasel Leipzigid viibimise aastal Bulmerincq tegi valmis oma magistritöö: „Das Zukunftsbild des Propheten Jeremia“, mille teema talle oli soovitanud professor Buhl. 1894. a. kevadel ta sooritas suulised eksamid ja 26. augustil oli magistri-promotsioon. Professor Mühlau võttis ta elama oma perekonda. 1894. a. sügisel tegi Bulmerincq Liivimaa Konsistooriumi ees eksamid pro venia concionandi ja pro ministerio. 1895. a. veebruaris algas ta oma õppetegevust heebrea keele loenguga. 1896/97. a. oli Bulmerincq veel Leipzigid, eriti keelte õppimise otstarbel, nii et me olime sääI veel koos ühe aasta.

Kaks kuud hiljem kui Bulmerincq, habiliteerus Alexander Berendts kirikuloo jaoks. Nad olid üksteisega seotud ustavas sõpruses ja elasid koos hulk aega. Kummalgi polnud kerge alguses. Oldi väga vali teoloogilise suuna asjus. Bulmerincq oli Guthe õpilasena kahtlane, Berendts kui Harnack'i õpilane. Ja mida Oettingen ning Volck võibolla veel lubasid, leidis mõnede hüperkonservatiivsete pastorite poolt armuheitmatut kohtumõistmist. Volck nägi ikka enam lähenemas oma töö lõppu: 25 a. teenistuse järel kinnitati ta veel edasi 5 a., siis 1 a. kaupa. „Nagu balleriin“, armastas ta öelda. Tema eradotsendina ei lebanud Bulmerincq roosidel. 12. juunil 1898. a. pidi Volck lahkuma ja samal ajal

nimetati Bulmerincq tema järglaseks. Peaaegu 40 aastat — lühikese katkestusega — on Bulmerincq asunud omal profes-suuril.

1898. a. otsekohe selle järel, kui ma olin alanud oma õppe-tegevust Leipzgis, tehti mulle Oettingeni ja Alfred Seebergi poolt ettepanek habiliteeruda Bulmerincqu kõrvale eradotsendina. Bulmerincq ühines selle sooviga. Nõnda siis oleme 1900. a. pääle trak-teerinud Vana Testamenti kõige rahulikumas koostöös. Vana Tes-tamendi ja semi keelte professor võimaldas kahele õppejõule tööd küllalt. Ja tol ajal seisis Vana Testament vägevalt huvi esi-rinnas. Me seadsime sisse kindla loengute järjestuse. Nii oleme seda pidand 1916. a. sügiseni. Rahutuil aastail 1905 ümber pol-nud mitmel semestril korrapärast tööd. Ikka uuesti suleti ülikool mitmeks kuuks. Aeg-ajalt siiski sai rahu jälle võimust. 1908—1912 oli Bulmerincq dekaan. Viis korda ta oli ülikooli esindaja orienta-listide kongressidel: Roomas, Hamburgis, Alžiiris, Kopenhaage-nis ja Ateenas. 1906. a. oli ta ülikooli esindaja Aberdeeni ülikooli 400-a. juubelil. Sää! nimetati ta audoktoriks. Maailmasõja puhke-misel olime mõlemad Saksamaal reisul. Alles 13/26. sept. 1914. a. läks meil korda jõuda koju üle Stokholmi ja Raumo.

Kui vaatleme ajavahemikku sajandi algusest kuni maailma-sõjani, siis oli see, arvatud välja poliitilised rahutused, fakultee-dile tõusu ja õnnistatud töö aeg. 1895. a. habiliterus Konrad Grass, 1898 järgnesid W. Bergmann ja Joh. Frey, kes mõlemad 29. mail said venia legendi, 1902 Traugott Hahn, 1903 Karl Gir-gensohn.

Ainult üks väike mälestus sellest ajast karakteristlik Ale-xander Oettingenile († 1905). Olime tema pool, Bulmerincq ja mina. Jutt sattus prohvet Taanielile. Oettingen väljendus halvus-tavalt arvamuse kohta, et Taanieli raamat praegusel kujul kuu-luvat II sajandisse e. K. Me mõlemad hakkasime tooma põhjen-dusi sellele väitele. Ja mõne nädala pärast ma kuulsin, kuidas Oettingen kellegile seletas meie väidetega, miks Taanieli raamat kuulub II sajandisse e. K. Vanad olid võimalikult konservatiivsed, pidid aga lõpuks siiski andma järel tugevale survele, nagu ju ka Volck tunnustas Deuterojesaja.

1916. a. sügisel tuli ülemjuhatajalt Nikolai Nikolajevitšilt käsk, et loengud usuteaduskonnas tulevad pidada vene keeles. Kvačala oli juba enne kui saabus käsk, alanud venekeelsete loen-

gutega. Hahn praktilise usuteaduse professorina tohtis lugeda edasi saksa keeles. Siis me teised panime ameti maha. Mulle, kes ma vene keelt väga vähe oskasin, oli see palju lihtsam kui Bulmerincqul, kes täiesti valdas vene keelt. Vähese kõhklemise järele otsustas ka tema meile nii valusa sammu. Okupatsioonija lähialise Saksa ülikooli ajal olime mõlemad Vana Testamendi õpetoolil.

Siin võib mainida, et Bulmerincq abiellumisega astus minuga sugulussuhtesse. Ka pastoraalselt meil oli lähedasi kokkupuuteid. Bulmerincqu ordinatsioonil 1908. a. olin ma assistent. 1932. a. õnnistasin ma teda hõbepulma puhul.

Kui 1919. a. loodi Eesti ülikool, anti Bulmerincqule jälle kätte tema vana õppetool. 19 aastat on ta tohtinud töötada veel. Igal ajal ta on olnud oma õpetegevuse juures suurima rõõmu ja innuga. Lõpuaastail oli tal rõõm näha oma õpilast Uku Masingut kaastöölisena oma kõrval.

Omis loenguis käsitas Bulmerincq kõiki Vana Testamendi aineid: ajalugu, sissejuhatust, Vana Testamendi teoloogiat ja kohustuslikke eksegeese. Praktilistes harjutustes ta meeleldi läks üle sunduslikkude eksegeeside raamist, käsitledes näiteks Hiibit, Taanieli. Semi keelist ta luges pääle heebrea, piibli-aramea, süüria keele ükskord ka etioopia keelt, kõigepäält aga araabia keelt. Oma lahtistele lehtedele kirjutatud loengud ta hoidis alal suurtes kartongides. Ikka jälle pani ta, loengut uuesti ümber töötades, uusi lehekülgi käsikirjale juurde. Oli tema tungivaim vajadus, oma loenguil pakkuda ikka „den neusten Stand der Frage“.

Bulmerincq luges meeleldi hommikul vara kl. 8—10. Siis jäi talle pikk hommikupoolik oma töö jaoks. Õhtuti tuli ettelugeja resp. naissekretär. Suure hoolega jälgis ta ajakirju ja töötas läbi uued ilmunud teosed. Bulmerincq oli „Theol. Literaturblatt'i“ kaastööliline. Siin on nüüd koht tegeleda Bulmerincqu teaduslike kirjutistega.

Pääle magistritöö ja retsensioonide „Theologisches Literaturblatt'is“ on Bulmerincqul ilmunud trükist mõningad ettekan- ded: 1906: Der Ausspruch über Edom im Buche Maleachi, 1935: Die Immanuelweissagung (Jes. 7) im Lichte der neueren Forschung; esimese ta pidas XIV orientalistide kongressil Alžii-

ris, viimase meie kirikuõpetajate jaanuarikonverentsil. Tema peateos prohvet Malaki üle ilmus 2 köites: I köide 1926, Die Einleitung, II köide 1932, Der Kommentar. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis. I köide on pühendatud Aberdeeni ülikoolile tänuks audoktori tiitli eest; II köide „Meinen Leipziger Lehrern Frants Buhl und Herrmann Guthe“. On iseloomulik Bulmerincqule, et ta nimetab mõlemaid kõrvu, kuigi nad olid erinevad teoloogilise suuna poolest. Buhl oli Aug. Dillmanni õpilane, Guthe Wellhauseni jänger. Isikliku austuse ja tänuga vaatab ta üles mõlemi poole, kes vahepeäl kõrges vanaduses on lahkunud siit maailmast. Aastakümneid on Bulmerincq töötanud oma „Maleachi“ kallal. Töö on plaanitsetud suurelt ja laialt ja pidi olema specimen eruditionis. Ja seda ta ka on täiel määral. Ka spetsialist seisab imestades tõsiasja ees, et siin käsitletakse Malaki raamatukest, mis sisaldab 3 ptk. 55 salmiga, mitte vähem kui 1159 leheküljel. Malaki raamat jagatakse 7 kõnesse ja neid 7 kõnet arutatakse kommentaaris üksteise järel, kõige pikemalt kõige mahukamat 2. kõnet (18 salmi) 235 leheküljel.

I köites pannakse alus eksegeesile. Siin arutatakse läbi kõik mõeldavad sissejuhatusküsimused. Suure osa võtavad oma alla kronoloogilised küsimused. Malakiaegne kronoloogia on väga vaieldav. Bulmerincq püüab ajaliselt täpselt määrata kindlaks 7. kõnet (ptk. IV ja V). Malaki raamatu teoloogiat käsitletakse väga põhjalikult (ptk. VI). Autori akriibia näitena võib mainida kirjanduse loetelu (ptk. X). Peaaegu 60 leheküljel loetakse üles autorite nimed, kes on tegelenud Malakiga, ajaliselt korraldatult (vana kirik, keskaeg jne.), konfessioonide järgi (luteri, reformitud, katoliku, ortodoks, juudi kommentaatorid) või veel muude kategooriate järgi (tekstikriitika, meetrika). Enamasti on autorite nimedele lisatud juure eluloolised andmed (sünni- ja surma-aasta, elukutse jm.).

Läbi rahunusaegade sajandi alul ja suure maailmasõja vältel on Blumerincq loonud vaikselt õpetlasetööga selle suure teose, mis arvustuse poolt võeti vastu õige sõbralikult, Veidi küsitavana võib näida, kas on võimalik Malaki 7 lühikest kõnet nii täpselt määrata ajaliselt ja neist konstruuda terve Malaki teoloogia. Bulmerincq on asetanud endale selle ülesande ja omal viisil ka lahendanud.

Jääb üle veel märkida mõningaid üksikasju, mis Bulmerincq

qule olid iseloomustavad ja ilma milleta pilt, mida püüame anda temast, poleks täielik.

Bulmerincqu vagadus oli otsekohene ja lihtne. Ta paistis aga vähe silma ja kuskil ei tükkinud pääle. Tema teoloogiline seisukoht oli täitsa konservatiivne. Alexander Oettingen oli talle mõõduandev. Vagu kõrvalekaldumisi tema loenguis ei esinenud, või siis väevalt. Sääl ta oli teadlane, sääl oli vaja esitada „den gegenwärtigen Stand der Frage“. Jutlusis ta oli kantsli, kuid ka kateedri mees. Isikliku tunnistluse kõrval tema vaimulikes kõnedes tundus professorit. Sõna oli tal kergesti ja lihtsalt käepärast, mitte ainult hoolega väljatöötatud jutlustes, vaid ka vabas kõnes. Kuiv või koguni igav ta polnud kunagi. Kui ta võttis sõna vaidlustes, siis võis juhtuda, nagu öeldi temast kiitvalt ühes järelhüüdes, et oli mulje, nagu peaks ta ettevalmistatud kõnet, kõik oli ta peas juba peenelt ja puhtalt korraldatud peatükkide ja paragrahvide kaupa. Üliõpilasringes ta oli tuntud juhukõnelejana, kusjuures sai muidugi oma õiguse ka rõõmus huumor. Palju menu oli ta heebreakeelseil kõnedel, mida ta tõlkis lõbusalt, järgnedes oma eelkäija Volck'i eeskujule.

Linnas ja maal oli tuntud Bulmerincqu muinasjutuline mitte kunagi hättajättev mälu. Meie koosolekuil Bulmerincq oli elav ülikooli kroonika: 15 a. eest oli meil N. N.-iga just samasugune juhus; 35 a. eest otsustati see küsimus nii ja nii. Mitmes väljaandes ilmunud teoste kohta teadis ta veata üksikute väljaannete aastaarvud. Eksamil üliõpilane vastab täitsa rahuldavalt: „Te vastasite minu selle ja selle aasta loengute vihu järel. Viimasel korral aastal sel ja sel — ma käsitasin asja teisiti.“ Bulmerincqu huvi ei piirdunud ainult teoloogiaga vaid ulatas ka nn. ilukirjandusele, mitte ainult saksa, vaid ka prantsuse ja inglise. Selle vastu vähimatki taipu tal polnud muusikast, ta oli täiesti ebanusikaalne. Küll oli luuletaja Carl Hunnius ühe terve suve otsa püüdnud teda tutvustada Wagneri muusikaga, aga palju ei tulnud asjast välja.

Tema ülihea mäluga ühenduses olgu mainitud ka tema suur keelteoskus. Üleskasvanud Varssavis olid tal sulaselged, pääle saksa emakeele, vene, prantsuse ja poola keeled. Inglise keele ta omandas eriti Leipzigin. Ka selles keeles ta võis väljenduda vabalt. Ka itaalia keelega ta oli tegelenud mõningal määral. Õpetlaste keelt, ladina keelt, ta võis käsitleda õige osavalt. Ja selle

juure tuli tal kui semi keelte professoril veel: heebrea, arami, süüria, araabia ja etioopia keel. Bulmerincq rõõmutses oma keelteoskusest. Ülikooli lektoriumis ta keskustles meelsasti inglasi, prantslasi, venelasi kolleegidega nende emakeeles. Paljudel orientalistide kongressidel, kus ta esindas meie ülikooli — Inglismaal, Itaalias, Kreekamaal, Alžiiris oli ta suur keelteoskus talle väga kasulik.

Et austada ja rõõmustada Bulmerincqu tema 70. sünnipäeval tema sõbrad ja kolleegid, Herderi instituudi õppejõu Lic. theol. R. Abramovski algatusel, kavatsesid anda välja juubelikoguteose, mis oligi juba trükitud kui Bulmerincq vaevalt 10 nädalat enne 5. juunit käesoleval aastal lahkus elust. Haua juures järelhüüdes kuuldi sellest kavatsetud erilisest austusavaldusest. Mälestusteos „In piam memoriam Alexander von Bulmerincq“¹⁾ läkitati siis tema sünnipäeva eelõhtul sõbraliku pühendusega tema abikaasale. Tõendisena tunnustusest, mida Bulmerincq pälvis laialdaselt, lõpetaksin vihjega sellele teosele oma kirjelduse Bulmerincqu elust ja tööst. 5 rahvuse esindajad on siin koos, „Balti teoloogide konverentsi“ liikmed ja kolleegid Erlangenist, Leipzigist ja Tübingenist. See on nagu apostli manitsuse täidamine: olge usinad pidama üksmeelt vaimus rahuksideme läbi. (Ef. 4, 3.)

Bulmerincq polnud tüli sõber, vaid rahu mees, vaikne õpetlasnatuur ja eneses terviklik isiksus²⁾.

Usuteadusliku stuudiumi ülesandest.

E. S. S a l u m a a.

Igasuguse õpingu ülesannet võime kujutella kahekordse kontsentrilise ringina: kitsamas mõttes on see õppija arendamine ja kasvamine tõsiseks asjatundjaks vastaval erialal, laiemas mõttes aga ühtlasi ettevalmistuseks teatavaile kindlaile ülesandele, mis kedagi ta tulevasel tööpõllul ootamas. Eriti akadeemilisele elukutsele valmistumisel ei saa mööduda nende kahe ringi otstarbeka seostumise vajadusest. Hoopis vale on just siin ühe või teise ülesanneteringi eelistamine ja vastavalt sellele siis ka tege-

¹⁾ Abhandlungen der Herdergesellschaft und des Herderinstituts zu Riga. 6. Band Nr. 3. 231 lehekülge.

²⁾ Tõlkinud Tuuli Rohevee.

liku studiumitöö korraldamine — vahest eesmärgiga, võimalikult ruttu jõuda ellu, tegelikkude ülesannete juurde. Sageli kiputakse alahindama teoreetilist ettevalmistumist ning eelistama ka ülikooli õpinguis teatavaid praktilisi peatükke, unustades, et ükski hea ettevalmistus mistahes elukutsele pole mõeldav ilma põhjaliku süvenemiseta vastava eriala teoreetilisse probleemistikku. Arusaamad, mis teoreetilisi alasid ja peatükke studiumitöös kipuvad tembeldama eluvõõraiks ja ebaolulisiks, on ikkagi mõeldavad vähese asjatundlikkuse taustal. Kuid samuti on endastmõistetav, et Ülikooli ülesandeks on oma kasvandikke ette valmistada elule. Seetõttu meie oludes pole mõeldavgi Ülikool puhatajulist uurimisasutisena, kus elatakse teadusele teaduse pärast ja kaotatakse kontakt eluga. Seepärast osa probleeme kerkib ka akadeemilises töös mitte puhta teaduse taimelavadest, vaid elu enese problemaatikast, mis vähemalt teatavas ulatuses alatasa varieerub, üha uusi lahendusi nõudes. Nii silmas pidades mõlemaid studiumitöö ülesanneteringe meie mõistame, et siin osutub võimatuks küsimuse alternatiivne asetus.

Säärane üldmäärang on täiel määral kehtiv ka usuteadusliku studiumi suhtes. Siingi on tegemist õppija kasvamisega oma erialasse kui ka ettevalmistumisega tulevasile ülesandele kutsetöös. Ometi moodustab aga just usuteaduslik studium esimeses ülesanneteringis teatava erandi: aine laad eeldab siin kasvandikelt erilist süvenemist ja isiklikku probleemide läbivõitlemist, et saavutada neis küsimusis täitkupsust. Usulised tõed, millede ju usuteaduslik studium peab kaasa aitama selguse ja kindluse saavutamiseks, pole mingid ükskõiksed, külmad objektiivsed aksioomid — vaid elutõed, mis endi väärtuse jalamaid kaotavad, kui neil enam kohta pole elus. Vana, elustvõrsunud akadeemiline tööjuhik „*pectus facit theologum*“ annabki usuteaduslikule studiumile erineva, subjektiivsust toonitava värvingu, milles alati tuleb olla teadlik. Alles seda asjaolu täie tõsidusega silmas pidades kasvab usuteadlane neiks ülesandeks, mis on tema kui eriteadlase lahendada ja juhida tegelikus elus ja selleks ka alati jäävad.

Nii tihedalt kui usuteadusliku studiumi subjektiivne külg on seotud õppija isikliku süvenemise ja kasvamisega oma aine probleemidesse, niisama tihedalt on seotud usuteadusliku studiumi elupoolne külg kirikuga. Kiriku ja usuteaduse

vahel on juba olemuslikult positiivne side ja evangeelne kirik on kõikjal ning alati taotlenud oma ametikandjaile kõrgema akadeemilise hariduse omandamist. Sellest seosest kirikuga õieti hargnebki kogu usuteadusliku stuudiumi üks peaülesandeid.

See selgub meile, kui küsime, milles õieti kiriku kui niisuguse peamine ülesanne seisab. Sellele võib vastata lihtsalt: kuulutamises. Ja seda kõigis võimalikes kuulutamise erivormides — alates jutlusest ja lõpetades hingehoidliku kõnelusega haigevoodel. Kuulutaja ei ole viimaks ka mitte ainult kirikuõpetaja, vaid ka vastaval alal töötav pedagoog. Selle keskse ülesande selgudes otsemaid kerkib teine, olulise tähtsusega küsimus: mida tuleb kuulutada? Sest kindel on, et mitte iga kõne ja iga jutlus ei ole kuulutus selle sõna täpsamas mõttes. Meie võime kuulutada Jumalat nii ja teisiti — ja lõppeks nagu ei olegi ses suhtes piire, sest Jumalat kuulutatakse ju ka mittekristlikes usundis. Samuti võivad Jumala üle targutada kõik, kel seks huvi ja tahtmist — deistlikud filosoofid ja moodsate rahvuslike usundite eestvõitlejad. Just siin hargnebki kristluse eriprobleematika: kristlik kuulutus Jumalast pole mitte igasugune mõeldav inimese arvamuste avaldamine Jumala üle — vaid teatav kindel, sisuliselt piiratud kõne. Apostlik kuulutus, nagu seda võime jälgida Uues Testamendis, oli säärane spetsiifiline kuulutus — „kuulutus Kristusest“ või „sõna ristist“ jne. — igatahes kuulutus, mille keskmeks on Jeesus Kristus. Kuid siingi pole tegu mitte inimlike arvamuste avaldamisega Kristuse üle, mitte meie kujutluste edasiandmine Kristusest — vaid selle Kristuse kuulutamine, kellest kõneldakse Pühas kirjas. Nii õieti määrab usuteadusliku stuudiumi põhilisima ülesande see üldkristlik arusaam või käsitlus, mille järgi Pühas kirjas leiduv ning Kristust käsitlev Jumala Sõna on kristliku kuulutuse aluseks ning juhiseks ja ühtlasi ka piiriks. Seejärel on siis olulisimaks tarviduseks kristlikule teoloogile esmajoones täie selguse hankimine kõiges selles, mis leidub Pühas kirjas.

Seda võimaldab piibliteadus. Praegusaja usuteaduses on piibliteadus arenenud laialdaseks alaks paljude eridistsipliinidega, millede olemasolu võhikule tihti näib mõttetuna ning vahest isegi hädaohustavana tegelikule usuelule. On väidetud sedagi, et evangeelses usuteaduses on piibel üha enam kujunemas teoloogide raamatuks, kes teataval määral asuvad monopoliseisu-

korras tema mõistmisel. Ja on edasi kaheldud, kas piibli seletamiseks üldse on tarvis mingisugust teaduslikku eritööd. Sääraseile võhiklikele arusaamadele vastame: tänapäeva inimest la h u t a v a d piiblisõnast ikkagi pikad s a j a n d i d. Kuigi meil on täpseid tõlkeid, siis ometi ligemaks mõistmiseks on vältimatu piibli algkeelte ja ajaloo tundmine, milleks aga võhikul puuduvad vastavad eeldused ja meetodid. Usuteadlase ülesandeks on olla v a h e m e h e k s piiblisõna ja tänapäeva kuulaja vahel. Loomulikult loeb iga usklik piiblit oma usuliste tarviduste rahuldamiseks ja lepib sellega, mis talle seal oluline. Usuteadlane aga, eriti koguduse juhina ja õpetajana, peab valmis olema vastust andma tuhandele küsimusele, mis talle esitatakse piibli suhtes. Ta peab olema kaugelt e n a m k o m p e t e n t n e piibliga, kui seda tarvitseb olla tavaline usklik inimene. Edasi peab usuteadlane oma kuulutuse alust tundma ka seetõttu, et vältida võimalikke võltsinguid. Piibel kubiseb raskesti seletatavaist kohtadest ja väärtõlgendusi soodustavaist mõttekäigest. Jällegi eeldab siin asja õige tuuma ja mõtte avastamine põhjalikku erialalist tööd ja süvenemist. Nii kujuneb tegelikus elus nagu iseenesest olukord, mis otse nõuab usuteadlaselt suurt, a s j a l i k k u k o m p e t e n t s i piiblitundmises. Kuidas olekski see teisiti võimalik kui kõigi nende meetodite ja vahendite varal, mida rakendab piibliteadus oma tööks?

Niisugune teaduslik piibliuurimine omalt poolt esitab rea paratamatuid nõudeid algavale usuteadlasele. Esmajoones kerkib siin keelteküsimus. Tihtigi on see paljudele suureks raskuseks. Kuid siin ei saa usuteaduslikul uuringul olla mingit kompromissi. Teatav minimaalne, piibli ulatusega piirduv keeletundmine peab igal usuteadlasel niihästi heebrea kui ka kreeka keele alal olema. See on paratamatu juba seepärast, et keelelised m õ i s t e d p o l e millalgi täiesti k a t t u v a d. Seetõttu ongi tihti mõne üksikmõiste sisuliseks arusaamiseks vaja ulatuslikku süvenemist kogu sesse tausta, millel säärane mõiste tekkinud ja käibel olnud, on tarvis mõista seda meist sageli tunduvalt erinevat hingeelu, millest need mõisted võrsunud. Selles suhtes on moodne piibliteadus palju saavutanud ja usuteadlase kohustuste hulka kuulub pidev kursisolemine nende saavutustega. Edasi mitte ainult üksikmõistete ja keeleliste väljendite õigeks mõistmiseks pole vaja teaduslikku süvenemist, vaid see kehtib ka piiblilikkude m õ t t e k ä i k u d e

ja tervete piibliosade mõistmise kohta. Nii üht kui teist ülesannet peetakse silmas piibliteaduslikes põhidistsipliines — eksegeesides. Neis usuteadlane peab võimeline olema rakendama kõiki teadusliku uurimise vahendeid, et saavutada võimalikult ligidast tõe enese mõistmist. Eksegeesides on töömeetod teaduslik selle sõna kõige avaramas mõttes: ta on ajalooline, püüdes kindlaks teha, mida üks või teine tekst algeliselt tõepoolest sisaldab. See on tarvilik, et vältida oma mõtete sisselugemist piibli sõnadesse. Seks tuleb tunda miljööd, milles vastav tekst või raamat on kirjutatud või ka kõneldud, tuleb püüda mõista seda hingeelu ja mõtteviisi, mis end neis tekstides jäädvustanud. Kuid ajaloolisena see uurimismeetod on ka kriitiline. Meie teame, et säilunud vanemad piiblitekstid pole kaugeltki mingid standardiseeritud väljaanded. Neis leidub erinevusi, eksimusi ja vääratusi, mis mõnigi kord mitte just vähese tähtsusega pole piibliteksti seletamisel. Tihti on käsikirju ümber kirjutades ekslikult parandatud, mõnikord ilmselt kommenteerivaid marginaale teksti kirjutatud (nagu näit. kuulus comma joanneum 1. Joh. 5, 7b—8a) jne. Niisuguste tõsiasjade ees seis-tes tekib paratamatult küsimus: mis on siin eh t n e, mis lisand? Sellele peab vastuse leidma juba vastav kriitiline võrdlemine ning analüüs. Nii on iga piibliteadus kui niisugune niihästi ajalooline kui ka kriitiline. Ainult sellisena annab piibliteadus meile küllaldase vastuse selle kohta, mida võime ja tohime piibli alusel kuulutada ja õpetada. Iga kuulutaja on ju lõppeks v a s t u t a v oma kuulutuse sisulise külje eest — mis nii tihtigi tegelikus töös kipub kalduma kõige selle poole, mille järele vahest kuulajate kõrvad sügelevad, ent mis oma otsesest ülesandest seetõttu kaugeneb. Seda silmas pidades ei jõua küllalt rõhutada, milline suur tähtsus just edaspidi, praktiliste ülesannete lahendamisel on põhjalikul asjatundlikkusel piibliteaduste alal.

Kuid vaevalt on tänapäeva piibliteaduste tohutu ulatuse juures mõeldav, et keegi suudaks lühikese stuudiumi vältel enam-vähem põhjalikult tundma õppida kõiki piibli vaimuvarasid otseselt. Tegelikult kulub enamik stuudiumiajast ettevalmistuseks teadusliku eksegeesi käsitlemisele — olgu kas keelteõppimisel või teiste sissejuhatavate distsipliinide omandamisel. Seepärast tulebki õigupoolest ideaaliks pidada esmajoones seda, et ellusiirduv usu-teadlane akadeemilise stuudiumi vältel võiks omandada võimali-

kult hästi kõik eeldused, mis tarvilikud on iseseisvaks teaduslikuks piibliuurimiseks juba keset tegelikke eluülesandeid. On mõttetu nõuda, et lühike studium peaks kellegi eluajaks varustama küllaldase ainesega — nagu on mõttetu ja lubamatu seegi levinud vaade, milles teaduslikku piiblikäsitlust ja üldse kogu usuteaduslikku mõtlemist kergel käel tarvitamiskõlbatuks peetakse. Niisugused mõtted on võimalikud taas ainult õige põhjalikult asjatundmatuis päis — millel siis ka oma praktilised väärviljad ei puudu: Jumala üle lobiseda on tõepoolest otsata lihtne.

Kuigi piibliteadused usuteaduslikus studiumis moodustavad tähtsaima osa — siis oleks ometi ettevalmistus kuulutustööks ühekülgne, kui piirduks ainult sellega. Ei tule unustada, et elame ikkagi ajastul, mis nn. „alasti“ piiblitõdede miljööst on lahutatud pikkade sajanditega. Meie vaatleme neid oma silmadega, kasutame neid endi eluhädade tarvis. Meis elab latentselt kaasa kogu seda vahemaad täitev kristluse ajalugu. Ja ajalugu pole milialgi paigaltammumine, vaid liikumine, kujunemine. Iseküsimus on, kuhu see liikumine on suunatud, kas ta alati tähendab edenemist või on see liikumine midagi lainetuse taolist, kus vahel ollakse lähteks olnud ideaalist kaugemal, vahel sellele ligemal. Ei ole tarvis kellelegi hakata tõendama, et meid usuliselt asjus näit. algkogudusest ei lahuta ainult tühjad sajandid — vaid et meie ka sel alal oleme sisuliselt teisenenud, kui mitte isegi kaugenenud. Selle protsessi jälgimist võimaldavad juba ajaloolise usuteaduse distsipliinid. Siingi on tarvis enne otsuste langetamist tutvuda faktilise olukorraga, jälgida nende mitmesuguste tegurite mõju kristluse käekäigule, milledega ta ajaloo pinnale tõustes paratamatult pidi kokku puutuma. Kuidas see tuli, et kristlased oma usulisi tõekspidamusi hakkasid formuleerima kindlaiks õppelauseiks või dogmadeks? Miks seda oli vaja? Kuidas on mõeldav Luther'i pöõrettekitanud protest omaaja kiriku vastu? Või kas ja kuivõrd ning miks võib õigus olla tänapäeva kristlaskonna vastu protestival Kierkegaardil? Tuhandeid küsimusi kerkib — kui mõte pääseb liikuma ajaloo keerdkäikudele. Ei saa öelda, et praktilises elus neid kiriku- või usuõpetajal vastata ei tuleks. Seetõttu ongi tarvis ka neil aladel omandada studiumi vältel teatav standardpagas faktilisi teadmisi koos oskusega tarbekorral igasse üksikküsimusse süvenemiseks. Eriti oluline on ligem süve-

nemine meie endi k o d u m a a kiriku ja u s u e l u mineviku probleemidesse. Seejuures tuleb toonitada, et ka ajalugu lõppeks pole ainult kronoloogiline faktide ritta asetamine — vaid ka ja nimelt nende i n t e r p r e t a t s i o o n, suunaandva seose avastamine ajaloo üksiknähtuste vahel. Ainult niisugune käsitlusviis võimaldab meil m õ i s t a ja selgitada paljusid k a a s a j a o l u k o r d i — ja neid ka lahendada. Just tänu kristluse ajaloolise uuringu tulemusile — olgu see toimunud esimesi sajandeid puudutavais piibliteadusis või hilisemat aega käsitlevas kirikuajaloos — meie õpime nägema mõtlemapaneva reljeefsusega kõike seda, mis meid l a h u t a b ideaalist ja mõistame siis ka korrektiivi tarvidust, mis pole enam meeoleolutsev fraas, vaid teaduslikult selgitatud faktiline t õ d e.

Edasi on stuudiumi ülesanne kaasa aidata seisukohavõtule ka praegusaja v a i m s e s miljões. Seks on tarvis üheltpoolt lõplikku selgust selles, mis kristlus kui tervik on sisuliselt, millised tema maailmavaatelised kui ka kõlbelised nõuded. Sääraste ulatuslike probleemide lahendamisega tegeleb s ü s t e m a a t i l i n e usuteadus. Siin püütakse üheltpoolt formuleerida kristluse õpetuslikku ainekust teatavaks asjakohaseks ning seesmiselt seostuvaks süsteemiks — d o g m a a t i k a k s; teisalt uuritakse kristluse eetilisi nõudeid, püütakse leida neile rakendusvõimalusi ning vaadeldakse nende seost üldinimlike kõlbeliste normidega. Neid probleeme käsitleb teoloogiline e e t i k a, mille ainevald ja probleemistik millalgi nii ulatuslik pole olnud, kui just tänapäeval. Need mõlemad distsipliinid on n o r m a t i i v s e iseloomuga ja tuginevad üheltpoolt piibliteaduslikele tunnetusile, kuid rakendavad viimaselt võetud ainese läbitöötamiseks juba f i l o s o o f i l i s t menetlust. Nii õieti dogmaatikas ja eetikas saame teatava kokkuvõtliku vastuse küsimusele, m i d a tuleb kuulutada, mida õpetada.

Täiesti väär oleks aga süstemaatilise usuteaduse ülesandeid näha a i n u l t kristluse õpetusliku sisu k u j u t a m i s e n a või ta eetilise palge objektiivse k i r j e l d a m i s e n a. See moodustab süstemaatilises uuringus küll kahtlemata tähtsa osa — kuid: just neil aladel puutume enimal määral kokku kaasaja mittekristliku ning mitteusulise vaimse loominguga. Seepärast on arusaadav, miks dogmaatikas ega eetikas ei tohi millalgi kohkuda tarviduse ees usulisi tõdesid erinevalt sõnastada, teisiti, paremini ja arusaadavamalt formuleerida. Kes vähegi on tuttav dogmaatika ajaloo

lise küpsemiskäiguga, see märkab ilma erilise süvenemiseta, kuidas usuliste tõdede formulatsioon kui ka põhjendustik alatasa varieerub. Uute vaimsete kriteeriumide tõustes kaalutakse üha seniseid, avastatakse uusi teid ja võimalusi usuliste põhitõdede aja- ning asjakohasemaks interpretatsiooniks. Meie ei tohi kogu seda suurt ning mitmekesisist mõttetööd, mis evangeelses usuteaduses sel alal sooritatud, ei halvaks pidada ega tarbetuks, vaid peame seda hoolega jätkama nende vahenditega, mis meil olemas, et sel teel kristluse vaimseid väärtusi ligi tuua tänapäeva inimesele või ka tänapäeva inimest juhtida õiglasele kristluse mõistmisele ning hindamisele. Seetõttu süstemaatilise usuteaduse aladel on kontakt teiste vaimuteadustega mitte ainult lubatav ja võimalik, vaid paratamatu. Muidugi võime ka evangeelse usuteaduse ajaloos tähele panna perioode, mil see endastmõistetav polnud — näiteks luterlikus ortodoksismis või ka osaliselt nn. dialektilises teoloogias. Kuid säärane range eksklusiivsus on oletatava kasu asemel ikkagi viimaks kujunenud kahjustavaks ning esile kutsunud reaktsioone. Need perioodid on olnud vähese mõttepingega kuiva ning uinutava skolastilise menetluse ajastuteks. Teisalt aga tuleb pidada silmas, et kontakt ei pea kujunema ka k o m p r o m i s s i k s nende spetsiifiliste väärtuste arvel, milledega usuteaduses tegeletakse. Positiivne viljakas kontakt teiste vaimuteadustega kui ka üldse nn. „teadusliku maailmavaatega“ on mõeldav ja teostatav ainult seal, kus valitseb täieline lugupidamise ja usaldusõhkkond. Praegusaja süstemaatilise usuteaduse mõningais ringes vaadatakse teatava halvustusega kõigele sellele tohutule tööle, mis sooritati teoloogilises mõtlemises sajandivahetusel maailmavaatelite murrangute keerises. Me võime neid võitlusaegade saavutusi hinnata kuidas tahes — kuid ikkagi peame objektiivselt olukorda kaaludes tunnustama ka nende pingutuste süvendavat ning elustavat mõju kristluse tõdede parema mõistmise suunas. Või kui teisalt meenutaksime neid marusid, mis kandusid ajalooliskriitilise piibliteaduse aladelt kiriklikku õpetussüsteemi ja maailmavaatesse ning mis alal veel praegugi hulk probleeme ootab lahendavat käsitlust — siis seski võime nentida, et ka need heitlused ja marud on ainult kaasa aidanud ristiusu põhitõdede reljeefsemaks väljatõstmiseks ja neid teinud selgemini tajutavaiks tänapäeva inimesele.

Ei saa öelda, et võitlus kristliku maailmavaate ja elukäsitluse

kui ka praegusaja moodsa mõtlemise vahel oleks vaibunud. Pigem on see süvenenud, kuna u u s i t e g u r e i d on astunud seniste kõrval. Te a d u s, mis uusimalt üha enam oma uuringuala ja saavutusvõimaluste piire tunnetama hakates on lakanud duellimast usu ja teoloogiaga — on saanud aga sõjakamaid liitlasi sel alal uute r a h v u s l i k k u d e ja poliitiliste ideoloogiate näol. Ja need on enamikus puhtale kristlusele oma poliitilise võimaloleku tõttu kardetavamadki vaenlased, kui seda teadus millalgi on olnud. Siin ei lööda lahinguid enam usu ja loodusteadusliku ateismi nimel — vaid võitlus käib kahesuguse usundilise maailmavaate vahel. Kristluse asemel toonitatakse „rahvuslikumate“ usundite restauratsioonivajadust — ja kus neid restaureerida pole, seal „luuakse“ teiste eeskujul ise u u s i u s k u s i d, millede elustamiseks apelleeritakse rahvuslikele tunnetele ja isegi poliitilisele võimule. Kahtlemata on kristlikule usuteadlasele tarvis selgust kõigis neis vaenu avaldavais tegureis. Ja näib, et rünnakute põhilad pole niivõrd dogmaatiline, kuivõrd just eetilist laadi. Seetõttu on mõistetav, et senisest suurem selgusetootlus arvatavasti suundub kristliku eetose aladele. Seepärast näemegi kaasajal elustumas algkoguduse eluideaali ja kasvamas sellelt seisukohalt toimuvat kristluse- ja kirikukriitikat.

Eelpool kirjeldatud probleemid lasevad aimata selle mõttetöö ja vaimse võitlusvälja avarusi, mis usuteadlast ootavad. Just siin on ta asjatundjana enim kutsutud kaasa kõnelema tänapäeva vaimse ja kõlbelise elu segipaisatuses. Aga taas sellegi ülesanneterühma teostamisel on positiivsete tulemuste pandiks tõesti põhjalik asjatundlikkus ning meetodiline koolitatus. Nende omandamine on kahtlemata tähtsal määral jällegi usuteadusliku studiumi ülesandeid vastavais eridistsipliines. Normatiivse dogmaatika kõrval tundub vajadus süvenenuma teoloogilise tunnetusteooria ja apologetika erilise käsitluse järgi akadeemilise õpinguaja vältel üha kasvavat.

Piibliteadus, ajalooline- ja süstemaatiline usuteadus üheskoos peavad andma teatava selguse küsimuses, m i d a tuleb kuulutada. Selgus selles probleemis s t u d i u m i lõp ul on kahtlemata reaalne ideaal — kuigi see selgus oma üksikasjalise ilme omandab vahest alles tegelikus töös.

Hoopis erinev probleemiesari avaneb usuteadlasele, kui ta asub vastust otsima teisele — juba praktilisemale küsimu-

sele: kuidas kuulutada? Kuidas edasi anda? Kuidas õpetada? Nende probleemidega tegeleb praktiline usuteadus oma mitmesuguste eridistsipliinidega. Loomulik oleks, kui need probleemid täiel ulatusel alles siis käsitlust leiaksid, kui on saavutatud enne teatav sisuline küpsus selles, mida tuleb kuulutada ja edasi anda. Seepärast igasugune ruttamine rakendusprobleemide juurde — arvates, nagu avalduks just siin usuteadusliku studiumi kõige tähtsam osa — enne sisulise selguse omandamist teistes, teoreetilisis distsipliines võib enamasti lõppeda pettumustega. Kui tihti ei juhtu sedagi, et seetõttu rakendusvõimaluste arvel lihtsast asjatundmatusest ei tehta sisulisi mööndusi kuulutuses! Kui tihti ei unustata seejuures, et igasuguse kuulutuse ülesanne on viimaks inimesi kasvatada jumalameelepärasele elule ja et selle eelduseks on ometi võimalikult täiuslik arusaamine sellest, mis õigupoolest on jumalameelepärane, mis mitte. Kui tihti seepärast kristlik kuulutus, mis võib toimuda laitmatult kõigi kuulutamistehniliste nõuete kohaselt, ometi sisuliselt ei osutu kristlikuks kuulutamiseks — vaid moraalijutlustamiseks, mis tavalisest seotub teatava deistliku teoloogiaga ja mille tulemused usulises mõttes ei ole üldse mainimisväärsed. Filosoofiad ja moraal ei tee ühtegi inimest paremaks ega uuenda seesmiselt ühtki kuulajat.

Muidugi ei tähenda eeltoodu, et kuulajat ei peaks üldse arvestama. Ka see on väärvaaide, mille tulemuseks võib olla nn. „ülepeade“ kõnelemine tegelikus kuulutustöös. Alles siis, kui meie usuteadlastena haritud ja ka harimata vähikuile oskame ligineda tõsise tahtega neid mõista ja neist kui inimesist lugu pidada — alles siis võimaldub usaldusliku vahekorra tekkimine, mis kuulutustöös on *conditio sine qua non*. Võib-olla on see üks meie suurimaid puudusi sisulise ebaselguse kõrval, et me liiga kergesti kipume hukka mõistma ja vaenlikku leeri paiskama kõike seda, mis kaugelgi vaenlik ei tarvitse olla. Kaasaja inimese mõistmine tema vaimses ja kõlbelises situatsioonis on meil arutihti enam kui puudulik — mis omakorda ei võimaldagi kantslilt ja kateedrilt teisuguseid hinnanguid kui ainult deklaratiivseid hukkamõiste.

Kõik eelpool kirjeldatu on aga usuteadusliku studiumi kohta käiv. Endastmõistetav on muidugi, et usuteaduslik studium moodustab ainult ühe poole ettevalmistumisest kuulutuslikule tegevusele. Võib-olla on selle poole ülirohutamise meie teadvuses tahaplaanile nihutanud ettevalmistumise teise poole

— mis on juba puhtsubjektiivse iseloomuga. Usuteaduse ülesanne on selgitada, teed näidata intellektuaalsete vahendite abil ristiusu põhitõdede mõistmisele. Need ei ole iseendast selged, kaasasündinud ideed või mõttevormid, mis ei vaja selgitamist. Otse vastupidi: just siin on vaja teravate relvadega läbi võidelda sageli uskumatult tihedast eel- ja väärarvamuste ning isegi ekslikkude uskumuste tihnikust, et kord tunnetada puhtana, kirjakaana neid väärtusi, mida meile enim on vaja. Kahtlemata on see tee tulvil konflikte, lahendamata küsimuste hädaohte ja probleemide kuristikke, mis algajale teotsijale just eriti meelitavana ei tundu. Tee tööni ja töö juurde on alati sääraselt ebameeldivaid üllatusi täis. Sageli kaovad selged rajad, tuleb otsida pimedas ning lootusetus mõtterägastikus kaua, enne kui lahendav valgus kuskilt paistma hakkab. Aga see kuulub asja juurde — see karastab, kasvatab ja viib vastu vaimsele küpsusele. Ja need raskused tuleb juba üksi kanda, üksi lahendada. Vaevalt üksi teaduslik mõttetöögi neis avab viimse lahenduse.

Niisuguse subjektiivse kasvamise eelduseks on aga üks nõue: avastatud tõdede tingimatu rakendus. Usutõed pole teoreetilised argumendid, vaid maksimimid, millede viimne väärtus pakutub nende omaksvõtus ja teostamises. Meie, usuteadlased, oleme alati kiusatuses palju teada Jumalast, palju kõnelda tema üle. Ent usk ei avaldu sõnas, vaid teos ja terves elus. *Vita clerici evangelium populi* — see tabab Mäejutlusegi tõsist nõuet, mille järgi inimesed kristlaste häid tegusid nähes õpivad austama Isa, kes taevas on (Matt. 5,16). Usuteadus on vaid üks relv — ja võibolla, ainult teoloogide erirelv selle eesmärgi saavutamiseks. Vanad protestantlikud teoloogid sõnastasid endi õpingukogemused selle, subjektiivse külje suhtes, sümfaatse lihtsusega: *oratio, meditatio, tentatio* — viidates seega neile puht isiklikele tegureile, mis iga usuteadlast enimal määral lähendavad ta studiumi vaimsetele kandejõududele. Meie, teissuguse mõtteilma, teissuguse mõttekooli kandjad, võime tunda end teoloogilisis tõekspidamuis kaugemale jõudnutena, võime imetella möödnud sajandite usuteaduslikku naiivsust: ometi eeskujuks jääb alati see kolmesõnaline usuteadusliku studiumi töömaksiim, mis ka meid võib viljakaks teha kõigis meie pingutuis ning küpseiks juhtijaiks meiegi kodumaa usuteedel.

Usundiloo mõttest.

Uku Masing.

Jeesuses on liidetud väga palju erinevaid ja sageli vastolulisi jooni, mis esinevad paljudes usundites eraldi. Võtan ainult kõige silmahakkavama. Jeesus käskis armastada vaenlasi, kuid ise oli väga vimma täis silmakirjatsejate variserite vastu. Kui nüüd mõni vanemaid usundiloolasi leidis, et paganarahvad ei käsi armastada oma vaenlasi, siis toodi ilmtingimata nende madaluse tõestamiseks Jeesuse käsk armastada vaenlasi, kuid jääti täiesti kõrvale see toon, millega Jeesus kõneles variseritest. Kuid sääb, nagu muudelgi puhkudel, on lugu nõnda, et Jeesuses olid ühendatud vastandid ja meil tarvitseb ainult murda pääd küsimuse kallal kas ta ikka armastas varisereid. Sellest ei tohi otsida väljapääsu igasuguste keerdkäikudega seletades armastust nii ja teisiti, sest on täiesti selge, mida Jeesus mõtles. Kuid samavähe tohib öelda, et Jeesus ise ei suutnud käia oma õpetuse järgi. Kuidas need meie nähes vastolulised omadused Jeesuses olid liidetud, seda võime tunda muidugi vahel, kuid ainult vahel, neil silmapilkudel kui tunneme tõepoolest, et oleme inimesed. Jeesuses nad olid alati liidetud ja polnud kunagi midagi muud.

Samuti võiks öelda, et kristlus on polüteismi ja monoteismi kompleks. Sest Kolmainus pole ju mitte ainult monoteistlik, vaid vägagi polüteistliku värvinguga ning ometi monoteistlik. Sellal maailm ja inimesed olid küpsed looma sellist sünteesi, mida mõistame vahel, kuid tavalikult mitte. Vahel protestandid on naeruvääristanud katoliku müstikuid, kes reflekteerivad Kolmainuse müsteeriumi üle. Kuid selline talitusviis on ülekohutune, sest tõepoolest see on müsteerium, juba sellepärast, et tas on olemas inimkonna arvamiste kokkuvõtt, integraal või diferentsiaal, kuidas tahes nimetada seda. Selles on polüteism ja monoteism korraga.

Ja viimati võib väita rahulikult, et Jeesuse elus ja elutundes on antud terve inimkonna, oleva, olnud ja tuleva kvintessents. See tähendab sama, mida vanad dogmaatikud mõtlesid kõneledes, et ta on täiuslik Jumal ja täiuslik inimene korraga. Juba sellepärast ei või olla talle võõras ükski mõttevilgatus

paganlikes usundeis, mis kuidagiviisi liigutab inimest, olgu siis olnut, praegust või tulevat. Muidu oleks ju täiesti mõttetu igasugune misjonitöögi.

Ja siis on ka selge, mis otstarb on paganausundite tundmisel kristlasele. Paljudki asjad Jeesuses on muutunud meile niivõrt igapäevaseiks, et nad ei ülenda meid enam põrmugi. Tavalikult kõneldakse lunastusest umbes samuti nagu majanduslikust surutisest või Hiina-Jaapani sõjast, kuid iialgi lunastus pole sellejuures niivõrt aktuaalne kui need asjad, mis puudutavad kaugemalt või lähemalt meie igapäevast elu. Kui aga keegi loeb läbi manilaste Chuastuaniti ja mõtleb, et neil inimesil polnud kristlusega tegemist peaaegu midagi enam, siis ainult lunastuse mõte võib saada oluliseks ning inimene hakkab tõepoolest arvlema, et: millest siis on lunastatud mindki. Kuidagi võõrad asjad avavad silmad oma nägemiseks. Ning siis inimene näeb, et oma pole koguni nii tuttav kui ta kogu aja on kujutelnud, mitte sugugi nii argipäine ja mage nagu paistab vahel. Ja isegi Jeesuse enese elus palju nähteid võivad saada hoopis teise läheduse. *ZIMMERNi (Zum babylonischen Neujahrsfest II, 6 jj.) arvates Jeesuse lugu on küll müüt, kuid ta teooria ei vaja säärast eeldust, ning LIUNGMAN (Traditionswanderungen Euphrat-Rhein, FFC 118, Helsinki 1937, 361 jj.) on talitanud päris õieti eraldades Jeruusalemma loo seletuse ja Jeesuse enda ajaloosuse. Idamaal ja mujalgi oli kombeks kuningas tappa teatava valitsemisaja järele, et ta võtaks kaasa kõik ülekohtud, mis tehtud ja oma surmaga maailma jälle seaks endisesse korda. Kuningat tapmata, oletati, ei ole kasvu enam millelgi, elugi ainult vaevastviisi. Paljudel kohtadel, Aafrikas viimase ajani, on tehtud seda järjekindlalt. Kuid kuningad, kes tahtsid valitseda, leidsid ka vahendi eneste päästmiseks. Nad otsisid välja tavaliselt mõne roimari ja tegid ta ajavahemiku möödudes mõneks päevaks kuningaks ning lasid siis hukata enda asemel. On juhtumeid, kus isegi kuninga asemikul on jällegi oma asemik, eriti siis, kui kuninga asemik valiti õukondlaste hulgast. Ja vanast Sumerist on teada, et kuninga asemik vahel tappis kuninga siiski ja astus ise ta asemele. ZIMMERN-LIUNGMANi teooria järele Jeesus ka oli selline asekuningas, kellele

enesele oli asemikuks jällegi Parabas. Õieti oleks pidanud surema Parabas, kuid tolkorral sündis teisiti ja suri Jeesus, kes sihilikult viis rahva ning otsustajad selleni.

Iseküsimus on, kas selline teooria ongi õige, sest Jeesuse kohta on neid peaaegu musttuhad. Kuid on kindel see, et säära-
sesse ühendusse asetatult see lugu mõjub meile hoopis elavamalt ja veenvamalt kui ta teeb seda tavalikult. Oleme harjunud kordama fraasi „Kristus suri minu eest“ täpsalt samuti nagu „Kõik inimesed on surelikud“. Kuid nõnda säärane sündmus on tõstetud välja harilikust õhkkonnast, kus ta kipub pehastuma. Võime tunda jälle umbes sama, mida tundsid esimesed kristlased kui nendele kõneldi Jumala surmast eneste eest. Sest kui säärasel korral Jumal tuleb kuninga asemele, siis on see toiming viimane ja pole vaja teda enam korrata.

Umbes samuti mõjuvad ka kõik muud asjad kui leiame neile kuskil, kaugel või lähedal, ükskõik kui viletsagi paralleeli. Nad äkki pole enam tuttavad, vaid ahistavalt võõrad. Peame õppima tundma neid uuesti ja ei saa käidelda enam neid igapäevaste asjadena, millede kohta teadlased ja tõsised usumehed juba ammu on avaldanud oma kindlad seisukohad, millede suhtes on olemas teatav consensus populi. Sest kuigi consensus populi ei tarvitse olla alati vale, siis ometi ta on väga pinna-
päälnu, nii et ei too asja inimese juurde, vaid nagu sageli juhtub üldiste kokkulepetega, on just selleks, et asja tõelisest tähendusest hiilida mööda ja panna ta säärase üldkehtiva arvamisega ad actas.

ROSS kes arvas, et usundilooga peab tutvuma ainult selleks, et hoiduda ta koledusist, mõned leheküljed hiljem põhjendab hoopis teisiti. Kristlased pidavat nägema kui hoolsalt paganad teenivad oma kuradeid ja mõtlema siis, et me teeniksime ja austaksime Jumalat vähemalt sama hoolega. Juba sellel suure vagaduse ajal hakkas silma paganate veel suurem vagadus. Nii kirjeldab *CARRER (tsiteeritud PISTORIUS 261) noort indiaanlasvürsti, kes Suurele Vaimule andis kõik, mis tal oli kaasas, piibu, tubakakoti, käevõrud, kaelakee, kõrvarõngad, ja ütleb selle mehe kohta: „Ich wunderte mich ungemeyn, ein Beyspiel von so erhabener Andacht bey einem jungen Indier zu sehen, und anstatt mich über seine Ceremonien dabey aufzuhalten, wie

mein katholischer Bediente heimlich that, so vermehrten vielmehr diese aufrichtigen Beweise von Frömmigkeit meine Hochachtung für ihn, und ich zweifele nicht, dass sein Opfer und Gebete dem allgemeinen Vater der Menschen eben so angenehm waren, als wenn sie mit grösserm Gepränge und an einem geweihten Orte dargebracht wären.“ Olgugi see jutt vähe rationalistlikku laadi ja auahne, kuid ka koledaistki kombeist ilmneb juba väliselt, kuivõrd paganad on oma jumalate päralt ja kui hõlpsaks on saanud meie elu oma Jumala suhtes. Ütleme, et tal on kõiki küll ja ta ei vaja midagi muud kui meie südameid. Sellise lause võis leitudada ainult ihnuskoii, kellel oli kahju anda Jumalale seda, mis ta tahtis hoida enesele, ning lubas selle asemel siis midagi, mida Jumal niikuinii ei saanud kunagi kätte ta käest.

Kuid see on ainult asja väline külg. Vaadates asja sisemiselt näeme, et mitte ainult kommete toimetamine ei anna, vaid sageli ka kommete mõte annab midagi, ainult, et me ei mõista miks just nii peab teostama nende taga seisnud kavatsust. Kui näiteks mõelda säärasele, mida vanal ajal ei jõutud küllalt põhjata, inimestesöömisele või ohverdamisele. Et need inimesed, kes ise tapsid orje ja olid kannibaalid peenemal kujul, võisid seda kommet heita ette paganaile, on meile mõistetamatu. Ja veel enam, et nad ei taibanud säärase riituse mõtet. Sest ta otstarveks on ju jumaluse lepitamine ja mitte inimeste kõhtude rahuldamine eriliste maiuspaladega või kardetavate vaenlaste kõrvaldamine või kristlik julmus. Ja kui väidame, et on metsik ja pime tegu ohverdada jumalalle inimesi, siis need, keda nii alandame, võiksid öelda Jeesuse ristisurma kohta, et ka see oli metsik ja sõge tegu Jumala poolt, nagu ju arvavad ka mõned eurooplased. Muidugi me pääsesime kuidagi säärase manitsuse käest öeldes, et Jeesus pole vaid inimene. Kuid sündmuse oluline mõte on ikkagi just seesama, mis paganausundeiski. Misjonärid oleksid pidanud väitma ainult, et Jeesuse surm on lõpetanud säärase ohvrite vajaduse ja mitte teotama neid inimesi. Aga kristluse kuulutajad, keda pidasid ülal orje tapvad puritaanid, ei võinud muidugi alandada end nõnda.

Kuid kombeil pole ainult teostamine ega mõte, vaid nende taga on kogu inimese elu, mida nad mõjustavad. Peame katsuma saada selgeks selle inimese elutunde, kes näiteks kan-

dis riideid vastavalt aastaegade värvidele, et mitte pahan-
dada taevast, või teda, keda oleme harjunud hüüdma looduseks,
ja et mitte sundida muutma teda oma korda. Samuti peame näi-
teks määrama kindlaks, kuidas elavad need inimesed, kellele
arvates meeste jahil olles naised ei tohi valada maha vett, et
jahilised ei libiseks, või kedrata, et jahiliste teed ei läheks kõve-
raks, ja et nad ei eksiks. On kerge mõista säärase kommete
mõtet enamasti, kuid palju raskem on kujutella end nende pida-
jana ja nende uskujana. Kuid peame suutma seda, et üldse
mõista, kuidas sellised kombad mõjuvad tagasi inimese elule,
milliseks kujundavad selle. Sest on päris kindel, et ükski neid
inimesi ei vaata päikest nõnda nagu meie ning suhtub veele hoo-
pis erinevalt meist. Ja me peame saama kätte selle tunde, mis
on temal, just selleks, et meil oleks selge kujutelu neist võima-
lusist, mis on elamiseks, suhtumiseks. Mitte selleks, et valida
üht või teist neist, kes teab kui kauaks ajaks, ning siis võtta uus.
Vaid kõik need võimalused on nagu keemilised ained: kes suudab
nad kõik võtta vastu endasse, sellesse ei jää nad mitte seguks,
vaid neist kujuneb iseendast päris uus aine, millel on arvata-
vasti kõik need osad, mis olid, kuid, millel pole enam miskit sar-
nadust nende ainetega. Ei tule karta, et paganuse tundmine ja
nii elada katsumine hävitaks meis kristluse, sest see tähendaks
karta, et kristlus on nõrgem kui muud usundid ning kaob nen-
desse. Sest segu, mis tekkib nõnda, on mingi liik kristlust, mil-
list maailmas praegu leidub väga vähe.

Tegelikult peaks tulemus olema just kristlus, kuid natuke
erinev sellest, mida õpime ja õpetame. Mitte sellepärast, et
paganausundid oleks halvad ja segu samuti. Vaid, kuigi me ei
tunnistaks seda, praegu on kristlus ainult üks usund teiste hul-
gas, ning meie suhtume talle alateadlikult nõnda. Sest kui mu
usk on õige, et Jeesus oli kogu inimkonna oleva ja olnud elu kvin-
tessents, siis peaksime saama mahutades endisse võimalikult
palju maailma, u m b e s samale kaugusele või kõrgusele, kus oli
Jeesus juba oma olemuselt.

Muidugi võiks öelda nüüd, et meile pole vaja seda teed, sest
Jeesus on meie tee ja kui ta on juba kõige kvintessents, mis me
siis läheme otsima mujale ja katsume ise endile kujundada
midagi sünteesi taolist. Sest parimalgi juhul me ei jõuaks ju

Kristuse kõrguseni. See vastuväide on õigustatud, kuid ainult teatava määraneni. Mõõnan, et aastal 200 p. Kr. tõepoolest oleks olnud üleaarne minu jutt, sest siis oli see kvintessents veel võrdlemisi elav ning inimesed teadsid ja tundsid nõnda. Kuid praegu, nagu ütlesin, kristlusele ei vaata keegi vist enam nõnda nagu sellal. Kristlus on selle aja kestel absoluutse usundi seisukohalt langenud lokaalse usundi seisundile, ta pole enam usund par excellence. Pikkamisi ta on kaotanud oma maailmahaaravuse ja muutunud samasuguseks tõuusundiks nagu islam või budhism. Meie ei näegi enam, et ta on kõikehaarav, väidame seda ainult, et hoida end päälvee. Ja nüüd ei jää muud teed kui see, millest kõnelesin, ma vähemalt ei näe muud. Võiks ju olla veel mediteerimine Jeesuse elu ja õpetuse kallal. Kuid see nõuab suuri eeldusi inimeselt endalt. Kõigepäält seda tunnetust, et Jeesus ei toonud mitte uut usundit ega uut moraali, vaid uue elu. Sest usund, mis mahutab kõik, pole õieti enam see mida tavalikult nimetatakse usundiks. See tunnetus on juba kaunis raske saavutada. Sama raske on vabaneda neist eeldusist, milledega tavalikult minnakse vaatlema Jeesust. Ja nagu ma juba ürgilmutusest kõneledes ütlesin: iga inimene näeb ainult niipalju kui ta on võimeline nägema. Mida inimene tahab, seda ta ka leiab, ning inimene tahab palju asju täiesti alateadlikult. Tuleks minna siis täiesti lahtiselt, kuid lahtiolemist on kergem saavutada just sellisel teel, mida nimetasin, kui väites, et ollakse avali.

Samuti võiks öelda, et viimati Jeesusele lähedamale saamine pole millekski vajalik, et inimene saab läbi niisamuti. Kuid usklikkus on elu ja juba primitiivsed inimesed teavad, et, kes ei usu, see ei ela. Usklikkuse süvendamine ja haaravamaks tegemine on selletõttu äärmiselt vajalik, et elada elusamat elu. Siin on juhuslikult koht, kus sügavus ja laius võivad olla periproportsionaalsed, kuid muidugi ei tarvitse.

Nõnda saab siis kätte selle, mis ütles korra Paulus, et pole juuti, kreeklast ega sküüti. Kuid praegu see on selline ideaal, mis on kaugem kui kunagi enne, ja tema võib saavutada alles siis kui vastupidine tee on tehtud, kui juut on tõesti saanud juudiks ja eestlane eestlaseks. Sest praegu me pole seda, oleme ainult lääneeuroopa rahvaste,

eriti sakslaste, kuulekad õpilased ja teeme kõike, mida isandad on kirjutanud ette. Ei ole ju mingi kitsarinnaline natsionalism, kui rõhutan eestlaste tähtsust. Sest Jumal on loonud iga rahva ainult selleks, et igal rahval oleks öelda midagi ja mitte selleks, et üks rahvas laiutaks end üldiseks ja nõuaks, et kogu maailm mõtleks tema viisi, kuna see on ainus viisakas viis, nagu ainsaks viisakaks pääkattedeks on germaani kaabu. Sest nõnda satume veelgi kaugemale säält, kus olid Pauluse kaasaegsed, kuulutame ainuõigeks juudi või sküüdi ning katsume maailmast hävitada kõike muud.

Võtan ainult ühe näite, mis võib teha usundilooga meie oma jalgealuse kindlustamiseks. Teatavasti LOORITS on esitanud teooria eestlaste kultuuri otsesest seosest Büsantsiga, kuid viimasel ajal läinud veelgi kaugemale, oletades seost kogu Vana Idamaaga. On üks muinasjutt, mida mulle käesolevate andmete järgi leidub Eestis, liivlastel, venelasil ja Abessiinias. Ja meie ükskordne kuulus lugu Koidust ja Hämarikust töötab lähemas tulevikus sisuliselt päris üksikasjuni muutuda rahvapäraseks jällegi. 1934 leidsin ühe paralleelloo Bulgaariast, 1937 veel kaks, kuid nende hankimine originaales on olnud võimatu seni, samuti ühendasin selle loo ühe hiina pärimusega, mis on viidud üle Jaapanigi. Ja juba 1935 on LOORITS leidnud palju uut otseselt või kaudselt samasse saagarühma kuuluvat materjali Eestist ja Kaukasuselt. Kuid praegu pole veel võimalik määrata kindlaks, mis mõte on sellel lool olnud algselt ja kust ta on pärit. Oletan, et tal on mingi ühendus Vana Idamaa viljakusriitustega, kuid see on alles kahtlane. Suudame viimati vabastada oma mütoologia sellest saksikusest, mis ta on täitnud senini ja võime nõnda öelda, mis oleme ise, ja, mis on omane meile. Siis alles kristlus võib tõepoolest saada rahva omaseks, sest seni ta on olnud õpiaine umbes nii nagu polüneeslasile arvutamine. Muile rahvaile ta on kuidagi võrreldav rahvaluulega, sest ta on imunud rohkem läbi inimesist. Oleme õppinud sakslaste kristlust ja nõnda samuti nagu ta omandame, kaotame ka ta, just nagu muud õpiained. Omane kristlus pole aga viimne siht, vaid ainult vaheaste. Peaks edaspidi olema umbes nõnda nagu kujuriga, kes on õppinud omal algatusel. Too täiendab end pidevalt, kuid mitte see, kes on õppinud mingi meistri juures ja usub seda meest pimesi. Kui omal algatusel õppinud kujur on niikaugel, et saab hakkama kõiega, siis on alles tulnud paras aeg vaadata mujale. Nähes kõiki neid võimalusi, mis on väljaspool, ta siis, kui ainult küllalt on püüdi, ületab iseene ja oma rahva, saab enamvähem universaalseks, kuigi muidugi mitte iial täiesti. See tähendab, et ma ei usu sellise meetodiga saavat inimesi kristusiks, kuid nad saavad kristlasiks, kes on palju lähemal kristlusele kui inimesed, kes ristiuskul alateadlikult käitlevad nagu üht usundeid.

Toon veel ühe teise näite, mis valgustab ka usundiloo tähtsust VTle. Olen seda kõnelenud juba varemini, kuid teoloogid see leidis peaks huvi-

tama enam kui orientaliste. Teatavasti Ex. 34 on kõneldud eesti tõlke ja paljude muude tõlgete ning eksegeetide arvates, et kui Mooses tuleb alla mäelt, siis särab ta nägu. V on aga tõlkinud hoopis teisiti, nimelt nii, et sellest järgneks Moosesele sarvede kasvamine pähe (quod cornuta esset facies sua). Viimasel ajal pole enam palju vaieldud selle üle ning mõnedki on hakanud jällegi kalduma V poole, kuna idamaisel jumalusil ka olnud sarved. Kuid heebrea tekstis seisab *kāran 'ōr 'appō*. Sõnasõnalt see peaks tähendama: *ta näonahk sarvestus, sai sarveks*. Esmalt kogu see lugu tundub nõnda mõttetu ja oleks kohe vaja pikka kommentaari kui keegi tõlgiks nõnda. Kuid asjal on kaugem mõte ja hoopis iseäralik. Teatavasti Eestis on jutte, et paradiisis inimeste nahk olnud üldse sarv ja pääle pattulangemist jäänud sellest õndsast ihust järele ainult küüned. Niipalju kui mul teada (andmestik pole veel täielik) leidub sama teadet Soomes, Venemaal ja arvatavasti venelaste kaudu ka Siberi rahvaste juures. Pääle selle esineb teda Ungaris ja Bulgaarias, ning mu teada enam mitte kuski Euroopas; Saksamaal absoluutse kindlusega mitte. Kuid ta on olemas Talmudis ja araabia Koraani seletusis. Ja mu arvates on päris kindel, et Ex. 34 teate autor eeldas säärase legendi olemasolu ning ta üldtuntust. Kogu loo mõte oleks siis: Mooses niikaua olles Jumalaga sai kätte jälle sama naha, mis inimesil oli paradiisis enne pattulangemist. Loo, mis tundus seni fantastiline reliik, nagu näiteks ka Jahve kallalekippumine Moosesele, on saanud lugu, millel on meile taibatav ja, mu arvates, mitte alahinnatav mõte. Ning pääle selle, säärase oletusega eesti juttude alusel on seletatud ka enam-vähem üldiselt tuntud teooria esimese inimese valgusest riideist. See ei tarvitse enam sugugi tähendada, et puritanistlikemal hilisemal inimesil oli häbi lasta oma esivanemaid veeta kõige ilusam aeg oma elust alasti, ega tarvitse olla ka loogiline järeldus sellest, et kui inimene tundis enda alasti, siis tal enne pidi olema seljas midagi (mis muide on vale eksegees). Arvatavasti mõeldi ka sel puhul nõnda: inimesel oli enne sarvest nahk ja selle tõttu ta oli alati ümbritsetud valgusekumaga. Pattulangemise puhul inimene kaotas oma sarvest naha ja selle tõttu ka ümbritseva valguse ning nägi ehk ennast esimest korda, sest võidi ju oletada, et ta ei näinud ise läbi valgusest, mis ümbritses teda. Samuti on seletatud ka need jutud, mis näivad eeldavat esimest inimest keset kalliskive, võibolla, kalliskivist kehaga. Sest nagu teada, hääst sarvest peeti lugu samapalju vähemalt kui hääst elevandiluust. Igatahes üleminek pole nii võimatu, et need jutud ei tarvitseks olla pärit ühest algsest allikast. Küsimus, mis ortodoksia aegsed dogmaatikud oleksid hakanud pääle säärase leidusega, mille õiguses ma olen kindlam kui kindel, pole huvitav praegu. Kuid see looke, millest ligemal ajal kirjutan pikemalt, on selgeks näiteks nii sellele, et meie omakultuuri juured ulatuvad itta, kui ka sellele, mida võib teha VT algi mõne väikse asjaga kui ta rakendada õieti. Mu oletused võivad vahel olla fantastilised ning sageli on määratud ainult selleks, et kihutada mõtlemat, kuid just selle asja õiguses mu arvates pole kellelgi põhjust kahelda. On täiesti võimatu seda lugu seletada teisiti või ratsionaliseerida ta õndsas HERMANN von der HARDTi viisi.

Esitasin mõned teooriad usundiloo mõtte, ülesande või otsarbe kohta, neid mõisteid endid minu skolastiliselt koolitamata pää kahjuks ei oska eraldada. Muidugi neid oleks võinud tuua palju rohkem. Ma ei esitanud kõike, deistidest näiteks läksin mööda ja evolutsiooniuskujaist peaaegu samuti. Et ma kõiki kritiseerisin, sellel on vähemalt mu arvates suur õigustus. Sest kui keegi teolooge jaatab üht või teist neist, siis ta kuidagi ikka jääb hätta. On väga hõlpus öelda, näiteks: usund on arenenud, VT ja UT usundi vahel on väga suur vahe ja UT oma on palju kõrgemal. Kui me aga mõtleme, et VTs kuradi kuju on täiesti tähtsusetu ja UTs vähemalt igapäevaseks kõnekäänuks, mille mõte meile pole enam selge täiesti, mis me peame ütleva siis? Peame väitma, et usundi areng seisabki selles, et algsest häästkurjast või indiferentsest inimlikust Jumalast tehakse kaks, üks üle inimlik just häduselt, teine samapalju kurjuselt. Kuid sellega on omistatud kurjusele nii suur tähendus, et järgmine oletatav usundi aste peaks olema kurja kummardamine, mitte kuradi. On muidugi hõlpsam igale kristlasele oletada, et kõik paganausundid on täis Moosest teatava määrani, kuid me teame ju, et ka nii ei või olla. Kõige lõbusam teoloogile on uskuda ürgilmutust või koguni ürgmonoteismi ning evolutsiooni asemel degeneratsiooni. Kuid nagu ma ütlesin niipalju kui ka sellel ongi alust, see on Jumala providentia piiramine ning kui Jumal hoolib isegi kurjadest niipalju, et laseb paista neile päikese, miks siis mitte paganaist? Ja pääle selle poleks siiski eelkristlikul juutulusel ka mingit erilist seisundit. Kui ta polnuks degenerereerunud ja olnuks õige, siis polekski ju olnud vaja Kristust.

Mida ma mõtlen, suudan ehk pildina seletada kõige paremini. Pihutäis seemneid on visatud maha ja kõik nad on sama taime omad, kuid puud, mis kasvasid nendest, erinevad täiesti teineteisest ja neid ühendab ainult see, et nad kõik on ikkagi samad puud. Pilduja mõtteks oli nad kõik liita korra teineteisega. See sündis Jeesuses. Kuid varsti pääle seda need ühendatud ladvad jällegi kasvasid laiali ja oma ette ning ühendusest tehti juurde uus puu. Iga kristlase kohuseks mu arvates on taibata, mis siis oli too ühendus, ja kui võimalik, saada tagasi sinna.

Võib olla, mul pole õigus; aga vähemalt see on üks võimalus suhtuda paganaile ja paganausundeile ning sellega ka usundi-

loole. Sest oleks päris mõttetu teha tegemist asjadega ainult selleks, et teada neid ja kõnelda teistele, kes ka peavad teadma. Iga asi, millega tegeleb inimene, on esijoones just selleks, et inimene midagi säält saaks enesele ja oma elule. See, kes õpib ainult selleks, et teada või selleks, et olla haritud, on võrreldav säärase inimesega, kes on õppinud pähe kõikide saksa riigikeste hertsogide, krahvide ja kuningate nimed, nende sündimise ja surma aastad ja aja, mil nad valitsesid; või sellisega, kes teab pääst kõikide maailma raudteejaamade nimed.

Surmaotsused eesti nõiaprotsessides.

V. U u s p u u.

17. sajandi neljakümnetest aastatest alates on võimalik jälgida hoogsat nõiaprotsesside levikut Liivimaal. Esimesist säilinud kohtuprotokollist alates esineb võrdlemisi rohkesti nõiaprotsesse, millede surmaotsus esineb tavalise nähtena.

Esimene teadaolev surmaotsus Pärnu Maakohtus toimus 1633. a., kuna mõistetakse surma põletamise läbi Tönnies'e naine Gret õllega konnade ja madude kehasse nõidumise eest. Kolmandal päeval saadeti ka otsus täide ¹⁾).

Kuigi selles protsessis ei räägita otseselt kuradist, pidi kohus seda ise järeldama tunnistusist, mida kaebealune andis piinamisel tuttavate nõidade libahundiks jooksmise kohta, oskamata vastata kust ta seda teab. Igatahes jäävad kuradikujutlused selles surmamõistmises tahaplaanile ja kaudselt mõjuvaiks. Nõiduse läbi tekitatud kahju, konnade ja madude sissenõidumise eest otsustas nõia saatuse, mida rõhutatakse ka kohtuotsuses. Samalaadiline surmaotsus nõia kohta tehakse ka 1637. a. Krahvlikus Lossikohtus Pärnus. Kaebealust Rohttzi Jürgenit süüdistatakse mitme isiku poolt; ühel nõidunud ta poja haigeiks, teisel surnuks, kolmandal õllega valud sisse. Ilma piinamiseta ja kaebealuse enda tunnistuseta mõistetakse ta surma tulega põletamise läbi, tunnistajate tõenduste alusel ²⁾).

¹⁾ V. Uuspuu, Nõiaprotsesse Pärnu Maakohtu Arhiivist kuni 1642. Usuteadusline Ajakiri 1937, lk. 115, 116.

²⁾ Uuspuu, op. cit., lk. 123, 124.

1640. a. alates on Pärnu Maakohtus nõiaprotsesside õitseage. Kuigi kohtuotsused kuuluvad õuekohtu kinnitamisele, ei näi see mingit pidurdavat mõju avaldavat surmaotsuste levimisele. Huvitav on asjaolu, et just nüüd surmaotsused eriti tihenevad ja nende tegemine on mõjustatud kaebealuse ja kuradi vahekorra kohta käivaist tunnistusist.

1640. a. Karksis toimunud kolm nõiaprotsessi lõpevad kõik surmaotsusega. 28. augustil toimunud protsessil süüdistab mõisahärra Johan Krausz oma talupoega Pavel Willapulck'i nõidumises. Kui kohus on huvitatud härgade tervendamise tunnistab kaebealune ise vabatahtlikult, isegi ilma usutlemata, kuradi abi. Kohus pühendabki siis suurema osa ülekuulamist kaebealuse ja kuradi vahekorra uurimisele. Nii selgub, et kaebealune on näinud kuradit kümnel korral, on temaga rääkinud ja müünud temale isegi oma kaks kolmenädala vanust poega. Lepingus olemist kuradiga ta aga eitab. Et aga kaebealune siiski omab kuradi suhtes nii suuri teadmisi ja kogemusi ja neid on kasutanud nõidumise teiste kahjustamiseks, siis mõistetakse ta surma nõidumise, kuradiga ühenduses olemise ja kahjustamise eest ¹⁾).

Samuti mõistetakse surma 29. aug. Kiewase Hen. Veeproov, mis kaebealusele korraldatakse, tunnistab küll tema süüd — ta jääb veele ujuma, kuid kohus seda ei võta arvele. Kaebealune usutlemise tagajärjel ja kaebaja soovitusel, ennast mitte piinata lasta, tunnistab mitmesugust nõidumist ja kuradiga suhtlemist. Tunnistab aga ka kohe kättemaksuks teistele ²⁾). 30. augustil algab kolmas protsess Nossy Henu vastu Kiewase Henu süüdistuse alusel. Kui Nossy Henn usutlemisel midagi ei tunnista, korraldatakse veeproov, kui ka sellega mingit tulemust ei saavutata, ähvardatakse piinamisega. Nüüd tunnistab ka tema kuradiga suhtlemist ja „isandale“ andide viimist sinisele mäele. Kohus mõistab ta surma kuradiga ühenduses olemise, nõiduse läbi kahju tekitamise, varguse ja varastatud asjade sinisele mäele viimise eest ³⁾). Võrreldes Karksi protsessides esinevate kaebealuste tunnistusi kuradiga suhtlemise kohta, siis on ilmselt selge, et esimene kaebealune oma tunnistustega määras ka teiste tunnistused. Kohus

¹⁾ Uuspuu, op. cit., lk. 118.

²⁾ Uuspuu, op. cit., lk. 118, 119.

³⁾ Uuspuu, op. cit., lk. 120, 121.

nõudis teistelt vaid ülestunnistamist ja esimese surmamõistetud tunnistuste omaksvõtmist. Ühes kuradikujutluste omaksvõtmisega ja nende tunnistamisega pidid nad omaks võtma samaväärse karistuse, surmanuhtluse põletamise läbi.

1641. a. puhkeb Pärnus suurim nõiaprotsesside sari, mis üldse Eestis teada. 2. jaanuaril süüdistatakse Willem Sörtz'i kellegi naise haigeksnõidumises. See aga püüab endalt süüd veeretada ja tunnistab, et mitte tema vaid Layske Martt on naise nõidunud, ühtlasi olevat viimane ka kuradiga lepingus. Sörtz haigestub ja tunnistab veel enne surma õuejutlustaja magister Ludovicus Raspiuse, maakohtu assessori Peter Grothe ja teiste juuresolekul, et teab palju nõide, keda ta ka kohtule nimetab. Nendest on tähelepandavaina esitatud kümme.

31. mail nõutaksegi Layske Martt'ilt oma süü ülestunnistamist. Esialgu ta tunnistab lausumisega kahjustamist, kui aga teda piinatakse, tunnistab ta ennast kõigis süüdistatus süüdi. Ütleb, et temal olevat oma „isand“, kelle juures tema ja paljud teised käivad koos Röhma sool. See isand olla kurat, kes teda ka ümber ristunud ja selle juures lausunud „kuradisõnu“, pannes kaks korda vett ja annud temale uueks nimeks Jürgen. Ta olnud oma „isanda“ juures hankija ametis, tuues libahundina lambaid, sigu ja muud vajalikku. Selle tunnistuse järel mõistetakse kaebelalune surma põletamise teel, nõidumise, kuratlike tempude, enda täiesti kuradile andmise, hundina jooksmise ja kahjustamise eest¹⁾. Siiski tegeleb Layske Martt veel mitu kuud kohtus kohutunike abilisena nõidade kindlakstegemise ja ülesandmise otstarbel. Peale surmaotsuse kuulutamist on ta omandanud erilise eksperdi ülesande, olles küll surmamõistetud aga ühtlasi kaebaja ja tunnistaja. Kui 31. mail süüdistab kubjas Kabbris Thomas Nemmiste Tönnies't nõidumises siis tuuakse ka Layske Martt ja seatakse ta kaebelalusega vastamisi, mille juures esimene tunnistab kaebelalusele näkku, et tunneb teda kui vana nõida, kellega ta jooksnud libahunti. Ka olevat ta ümber ristitud kuradi poolt ja tema uus nimi olevat Peter. Kuna kaebelalune ei taha oma süüd

¹⁾ Wolffeldt M., Processe aus auf dem Schlosse zu Riga vorgefundenen Urkunden. Mittheilungen aus dem Strafrecht und dem Strafprocess in Livland, Ehstland und Kurland. Zweiter Band, Mitau und Leipzig 1848, lk. 199—207.

tunnistada, võetakse ette piinamine, mille tõttu ta kohe nõustub süüdistustega. Kättemaksuks aga püüab ta tunnistada Layszke'le, üteldes, et viimane viinud ta „härä“ juure, kes ta ümber ristinud. Küsimusele, kas ta veel teisi nõide teab, kostab, et Mayamah Matz'i naine Ello on nõid ja magab oma „isandaga“. Kui tema mees olnud kodunt ära, tulnud „isand“. Mees isegi olevat seda kuradile lubanud. Veel teatab kaebealune kohtule mõned nõiad, ütledes, et ta varem polevat seda teha saanud, kuna kurat lamanud südamel nagu kott, ja lubanud temale abiks olla tules ja vees. Kohus mõistab kaebealuse surma tulega põletamise läbi ¹⁾. 4. juunil toob Mayamah Matz ise oma naise Ello kohtusse ja näidatakse seal teda Layske Marttile. Viimane tunneb Ellos nõia, kes olnud kuradi köögitüdruk ja maganud temaga. Tema ümber ristitud nimi olevat „Kullitz“. Kuigi kaebealune ise midagi süüdistusist omaks ei võta, mõistab kohus ta surma põletamise läbi. Hommikul enne hukkamist leitakse ta aga surnult. Timuka ütluse järele olevat kuri vaim ta kaela väänanud ²⁾. Kahe surmamõistetud tunnistus on nii oluline, et kaebealuse süü kindlakstegemiseks on sellest piisanud ilma asjaolude vähemagi uurimiseta. Süüdlased nähes, et oma elupäevi saab selliste tunnistuste alusel pikendada ja kättemaksukirge rahuldada, ei kohku tagasi kaebealustele näkku tunnistamast legendaarseid lugusid, mida kohus usub ja arvestab.

Samast aastast on teada veel kaks surmaotsust nõidade Reha Simon'i ja Kollimati Hanz'u kohta ³⁾. Mitmete nõidade saatuse kohta puuduvad aga lähemad teated. Kohutprotokollid on jäänud pooleli ja nähtavasti teisal jätkatud ruumi puuduse tõttu. Ka on mitme kaebealuse kohta teada, et ta kuuldes teise ringkonda on vastava kohtu korraldusesse saadetud.

1642. a. kestab surmaotsuste hoog Pärnu Maakohtus, moodustades jatku eelmiste aastate protsessidele tootes kaks erakorraliselt metsikut surmaotsust.

26. veebruaril on kohtus Willakas Jürgen, keda nimetatakse „ein erzverleumbter Zauberer“. Alguses küsitakse temalt, kas ta

¹⁾ Pärnu Maakohtu kriminaalprotokollid 1632—1643. a. Pärnu Maakohtu arhiiv (Prn MkA) 1, lk. 60—61.

²⁾ Prn MkA 1, lk. 62—63.

³⁾ Prn MkA 1, lk. 54.

tunneb Layszke Martt'i ja Willem Sörtz'i ja siis, miks ta ei tunnista oma süüd? Pika usutlemise järele tunnistab kaebealune, et ta oskab ussihammustust lausuda, tehes noaga risti paistetanud kohale ja üteldes sääljuures sõnu, mida aga keegi ei mõista. Kuna aga Reha Simon tunnistab, et Jürgen teda sohu kuradi juure juhtinud, siis piinatakse kaebealust. Natukesel piinamise järele tunnistab ta nüüd, et vana Audru Casper juhtinud teda kuradi juure Rõhma soole. Seal ta söönud-joonud teistega veini ja õlut hõberiietadest ja tantsinud lühikest aega. Tema „isand“ Rostip pannud temale käe pea peale ja ristinud kuradi nimel. Tal olnud ka kolm vaderit, kõik saksa moodu kuradid, keda säääl veel palju olnud. Kohtu nõudmisel teatab ka teisi nõidu, umbes kümme isikut. Ka viinud ta ise kuradi juure mitu isikut, olnud teiste kubjas ja pidanud rauast piitsaga järelevalvet. Mayamah Michel olnud nende seltsis kokk. Korra ajanud ta lihaleeme maha ja kurat visanud temale selle eest tulise leeme näkku, millest kokk pimedaks jäänud. Aunape Hanszu naine elanud kuradiga terve aasta. Mees olnud ühel pool, kurat teisel pool. Ka olnud tal kuradiga kaks last, kes praegu elavad. Peale mitmesuguse vähema kahju tunnistab ta, et tahtnud ka krahviprouale kahju teha kuradi kallale saatmisega. Noort krahvi ta oodanud metsavahel, kui see Audrusse sõitnud, koos Pysra Martt'i ja kuradiga. Kurat lennanud krahvile vastu ja vigastanud teda, tekitades suuri valusid. Kuna kaebealune selle juures ei avalda kahetsust ja ütleb, et on tõtt tunnistanud ja ootab nüüd vaid surma, siis püüab kohus ka võimalikult karmi karistust määrata. Otsuse põhjenduses rõhutatakse esijoones nõiaks olemist, siis kuradiga lepingus olemist ja teisi süütegusid. Karistuseks määratakse mõni kord hõõguvate tangidega pigistada, siis jalad ja käed liikmete kohalt puruks lüüa, süda välja kiskuda, pea maha lüüa ja tee äärde posti otsa panna, keha põletada ¹⁾). Samasuguse metsiku surmaotsuse osaliseks saab Pysra Martt eelmise kaebealuse tunnistuse alusel. Alguses ta ei taha kuuldagi süüdistusist, kuid piinamise järele tunnistab kõik omaks. Teda viinud kuradi juure Jürgen, kurat ristinud teda ümberpööratud sõnadega ja pannud oma käe tema peale, millega ta saanud kuradi lapseks. Kohus kergendab otsuse valjust tema suhtes niipalju, et ei mõisteta südame väljakisku-

¹⁾ Prn MkA 1, lk. 82—86.

mist ¹⁾. Et surmanuhtluse põhjused eelmistest protsessidest muus eriliselt ei erine kui krahvi nõidumises ja haigeks tegemises siis näib kvalifitseeritud surmaotsus ka sellest põhjustatud.

Sama aasta 4. mail alanud Karksi nõiaprotsessis mõistetakse surma kolm nõiduses süüdistatud kaebealust. Piinamise tagajärjel tunnistab kaebealune Marrit, et teinud lepingu „kurja vaenlasega“ ja nõidunud tema abiga surnuks kaks last. Samuti tunnistavad oma süüd nõidumisega kahjustamises ja kuradiga suhtlemist Lupas Laur ja Hirno Herig. Lupas Laur palub aga vabatahtliku tunnistamise eest karistuse kergendust. Kohus võtab ta palvet kuulda ja mõistab temale kergenduseks surmanuhtluse mõõgaga pea maharaiumise teel, kuigi ta on teeninud tulesurma. Teised mõistetakse surma põletamise läbi ²⁾.

Sellega on ka surmaotsuste kuulutamise õitseag nõidadele Pärnu Maakohtus lõppenud, kuigi protsessid jätkuvad. Kuuekümnendate ja seitsmekümnendate aastate kohta puuduvad üldse vastavate arhiivide osad. Alles kaheksakümnendest aastatest on võimalik jälle jälgida kohtuprotokolle ja nõiaprotsesse, millede hulgas leidub ka viimane Pärnu Maakohtu surmaotsus nõidadele.

1684. a. 27. mail on Pärnu Maakohtu istung Pärnus. Pärnu Nikolai kiriku diaakon Freyeri kirja alusel tõstetakse süüdistus Wakkuleppa Jack'ule, kes peagi tunnistab ennast süüdi nõidumises, mida temale õpetanud Sacke Jürgen. Kuna ka viimane ennast süüdi tunnistab inimese surnuksnõidumises, siis teeb kohus mõlema kohta surmaotsuse põletamise läbi. Õuekohus kinnitab 15. oktoobril surmaotsuse Wakkuleppa Jack'u kohta, Sacke Jürgeni kohta aga nõuab põhjalikumat ülekuulamist. ³⁾ 1685. a. 16. jaanuaril ongi Sacke Jürgen uuesti kohtus. Tunnistajate seas esineb ka Pärnu Jakobi koguduse õpetaja Hermannus Reinerig, kes esitab kaaluva süütõendusena Wakkuleppa Jacku tunnistused enne surma. Kaebealune ise tunnistab, et pannud huntide poolt lõhkikistud sea hambad kinnisesse nõusse ja sellega kuumale ahjule üteldes, et tabagu seda, kes mu sead puruks kiskus. Peale seda ta näinud Esvere Thomast unes ja mõtelnud, et teda tabas, mille järel ka Tho-

¹⁾ Prn MkA 1, lk. 87—89, v. otsus Eesti Rahva Ajalugu, 1042.

²⁾ Prn MkA 2, lk. 142—151.

³⁾ Acta criminalia ctr. den Wehofschen Baur Wakkuleppa Jack 27. mai 1684. a., Prn MkA 100.

mas surnud. Ka näinud ta kahekümne aasta eest lohe, kelle kaotamist temale keegi Hans õpetanud. Kohus mõistab temale nõidumise õpetamise ja inimese surnuksnõidumise eest pärast piinamisega saavutatud tunnistust, surmanuhtluse, mõõgaga pea maharaiumise teel ja keha põletada. Õuekohus soovitab hukkamist korraldada avalikul kohal Pärnus, milleks aga linna raad ei anna nõusolekut ¹⁾).

Otsus mõõgaga pea maharaiumise teel, on kahtlematult mõjustatud kergemast karistuse püüdest. Puuduvad ju siin igasugused kuradiga suhtlemise ja ketserliku maiguga süüteod. Kogusummas tõuseb Pärnu Maakohtus surmamõistetud nõidade arv peaaegu kahekümnele, milledest neliteist surmaotsust on kuulutatud 1640. ja 1642. a. vahemikus. Peale kahe kvalifitseeritud ja kahe mõõgaga pea maharaiumise otsuse, nõuavad surmaotsused hukkamist põletamise teel. Surmaotsuste tegemisel näitab kohus suurt usaldust surmamõistetud nõidade tunnistuste, eriti aga nende kuradiga suhtlemise, lepingusolemise ja seltsimise kirjelduse suhtes. Surmamõistmise motiveerimisel asub suures enamuses esikohal nõidusega kahju tekitamine, mille järel esineb kohe kuradile andumine või temaga lepingus viibimine. Ainult ühes protsessis, ja nimelt viimases surmaotsuses puudub kuradiga suhtlemise süüdistus. Ei ole aga jäänud ükski kaebealune surmaotsuseta, kes tunnistas vähemalt kuradi isiklikku nägemist rääkimata temaga lähemast suhtlemisest.

Tartu Maakohtus toimunud surmaotsuste suhtes tuleb algusest peale mainida suurt tagasihoidlikkust, kuigi esimesed nõia-protsessid algavad 1632. a. Enamasti võetakse protsesse kaunis skeptiliselt ja harilikult pääseb kaebealune kas põgenema, või ei leita süü tõenduseks kaaluvaid argumente. Nii ei ole 1632. a. kuni 1672. a. teada ühtki surmaotsuse juhtu. Siinjuures tuleb arvesse võtta, et sellest ajast on üldse teada umbes kümme nõiaprotsessi, ja et arhiivmaterjal puudub täielikult neljakümnete ja viiekümnete aastate kohta. Kuid ka edaspidiste surmaotsuste kohta ei saa mainida erilist levikut nagu seda Pärnu Maakohtus nähtub. Erandi moodustab selles tagasihoidlikkuses aga kaheksateistkümnenda sajandi piir.

Esimene teadaolev surmaotsus Tartu Maakohtus tehti 1678. a.

¹⁾ Prn MkA 141.

Kaebealusena esineb kohtus keegi Anne, Kursi Tenno naine. Kaebealust süüdistatakse oma härrale nõidumisega valude tekitamises. Naine tunnistab nõidumist mingi nõiariista abil, mille valmistamist mehele õpetanud keegi rändav võõras. Nimelt tulnud puutükki teha auk ja sinna sisse panna natukene härra rõivastest, mida ta kannab. Mees annud puutüki temale ja käskinud selle viia saunikule, kes selle omakorda pidanud sohu viima. Tagajärjena pidanud tekkima mõisnikule suured valud. Kohus mõistab naise surma mõõgaga pea äraraiumise läbi¹⁾). Tundub küllalt karm nii kergelt tehtud surmaotsus. Mõisahärra nõidumine on aga erilist tähelepanu leidnud ja sellepärast ka väärikalt karistatud, nagu Pärnu Maakohtus veel selgemini tuleb nähtavale.

Suurejoonelisemad protsessid ühes surmamõistmistega on kõigi ootuste vastaselt Tartu Maakohtus just sajandi viimastes aastakümnetes.

1687. a. 2. augustil süüdistab Kajavere valitseja Hans Nieman talupoega Luka Tenno't nõidumises ja kuradiga ühenduses olemises. Keegi tunnistajaist ütleb ka, et kaebealune ütelnud ise, et tema on kuradiga ühenduses ja viimane tulnud temale vastu verise kirvega, siis heinakoormat vedava hiirena ja viimaks kuue peaga vanamehena, kellel olnud käes must ja valge raamat. Tema kirjutanud oma nime valgesse raamatusse. Teine tunnistaja ütleb umbes sama, selle vahega, et kaebealune näinud kuradit ristteel ja läinud sinna, et rikkaks saada. Teiste tunnistajate kõrval, kes kõik midagi teavad ütelda kaebealuse kahjustava nõiduse kohta, esineb ka Maarja-Magdaleena õpetaja Luigi Johan Gersten Lovey. Tema oma kirjas teatab, et Luka Tenno käib küll armulaual ja kuulab Jumala sõna, on aga kuulus nõid, kelle juure tullakse abi otsima teistest kihelkondadest. Veel hangitakse teateid ja tunnistusi kaebealuse kohta, mis aga kõik kaebealuse kahjuks. 25. veebruaril teeb kohus otsuse:

Tugedes jumalike seadusile Exod. 22, 18, Levit. 20, 6 ja Deuter. 18, 11 ja rootsi seadustele mõistetakse kaebealune tulesurma, kuna ta kiitles tunnistuste järele lepingust saatanaga, ebausklikke abinõudega parandas haigeid ja tegi kahju inimestele ja looma-

¹⁾ Kursi Tenno naise Ann'e süüdistus nõidumises 1678. Tartu Maakohtu Arhiiv (Trt MkA) 65.

dele, pikaajalisest vangistusest hoolimata oma süüd ei tunnistanud ¹⁾).

Kõigepäält kerkib esile kogu protsessi käigus kui ka kohtu otsuses kuradiga lepingu rõhutamine, mida kohus veel suurendab otsuse motiveerimisel Vana Testamendi tsiteerimisega. Kuna piinamisest on loobutud, siis arvestatakse peaaesjalikult tunnistajatega, kellede hulgas eriti mõõduandvad on kirikuõpetajad. Siiski on kaebalusele püütud survet avaldada süü ülestunnistamiseks pikaajalise vangistuse abil, mis aga oma ülesandeid nii hästi ei täida kui kehalik piinamine, mis esineb nõiaprotsessides kuni 1685 ja nimelt viimasena Pärnu maakohtus Sacke Jürgeni protsessil ²⁾).

1692. a. 9. juulil on Tartu Maakohtus jälle suurejooneline nõiaprotsess, mis lõpeb surmaotsusega. Kuninglik raamatuköitja Johan Brendeken kaebab, et keegi Raadilt päritolev naine Madlen nõidunud tema poja. Kaebaja esitab süüdistuse voliniku kaudu, kes asja kohtule kirjeldab. Nimelt käinud kaebaja sõbrad pühapäeval linnas eesti jutlusel ning armulaual ja peatunud linnas. Nende äraminekul palunud härra Brendeken, et nad võtaksid tema poja maale lõbutsema, mis ka juhtunud. Kui poiss taluõuel lehmale vett pritsinud tulnud karjanaine, kes juba vanglas, ja sajanud, et tema suurematele sakstele kui poiss, annud „werri baske“ nii, et nad küllalt saanud, see juhtugu ka temale. Poiss hakanud sellest värisema ja vaadates järele leitud, et ta muutunud karvaseks kaelalt ja osalt ninalt. Karvu püüti tutthaaval välja kiskuda. Linnas pole poiss enne rahule jäänud kui ta samale kohale tagasi viidi, kus nõiuti. Kui poiss naist näinud, ütelnud ta sellele, et sina nõidusid mu kaela ja kõrvad. Naine löönud siis käed kokku ja ütelnud: „ah minna waine“. Poiss aga pursanud ninast ja suust verd ja heitnud hinge.

Kaebalune tuuakse nüüd kohtusse. Selgub, et tema nimi on Madlen ja ta on pärit Raadi mõisa lähedalt Arukülast. Kunsti õpetanud temale keegi vanamees Lokova külast nimega Hanz. Surnud poiss pritsinud teda veega ja sõimanud, sellepärast läinud ta kõögi taha ja löönud vaia maha lugedes sellele sõnu.

¹⁾ Criminale c. Luka Tenno einen Kayaferschen Bauern aus dem Dorfe Paddas in po veneficii. Trt Mka 67. Otsus Eesti Rahva Ajalugu, 1042.

²⁾ Prn Mka 141.

Harilikult surevat sellisest nõidumisest nelja või kahe päeva jooksul, poiss aga surnud ühe päeva järele, mille tõttu ta pole saanud enam aidata. Peale kunsti tarvitamist hakanud ta nägema kuradit, kes tulnud temale vastu metsavahel ja nõudnud teda enda teenistusse, milleks ta pidanud loobuma kümnest käsust, Meie Isa palvest ja sakramendist. Uuel ülekuulamisel seletab kaebealune, et kurat ise õpetanud temale nõidumist. Ta tulnud tema juure noore toreda mehena, kellel sinised ja kollased rõivad ja kutsunud endaga kaasa. Ta õpetanud siis kuidas Jumalast loobuda ja ütelnud, et kui hukatute arv täis, saab rikkaks. Kui naine saadetakse õpetaja juure, teatab viimane, et naine usku hästi tunneb (in Christenthum wohl fundiret) ja imestab kuidas kurat võis teda meelitada. Õuekohtu ettekirjutusel kutsutakse ka „inkvisitsioonist“ osa võtma kirikuõpetaja Schütz.

Mitmekordse usutlemise järele ütleb kaebealune, et ta enam midagi tunnistada ei oska. Kuna ka kohus on lootuse kaotanud uute tunnistuste saamiseks tehakse otsus:

Kuna kaebealune on rääkinud kuradiga, õppinud temalt nõiasõnu ja lubanud inimestele kahju teha, siis kuigi kaebealune eitab kindlat lepingut kuradiga ja Jumala salgamist, siiski ilmneb selgesti, et leping on olemas ja ta on otse teolt tabatud. Sellepärast kuulub temale karistuseks surmanuhtlus põletamise läbi. Kuna ta aga oma süüd avameelselt tunnistas, nüüd kahetseb ja kristlust tunneb, ka kuradile vastu pannud ja armulauast pole loobunud, siis määratakse temale kergenduseks surmanuhtlus mõõgaga pea maharaiumise teel.

Õuekohus aga ei kinnita sellist otsust, vaid nõuab surmanuhtlust põletamisega. Kergenduseks kahetsuse ja kristluse tundmise eest lubatakse kaebealusele siduda püssirohu kott kaela ja sedaviisi põletada. Nõnda sündis Tartus 1692. a. 21. sept.¹⁾ Viimane täidesaadetud surmaotsus Tartu Maakohtus tehakse 1699. a. Protsessi käik on lühidalt järgmine: Röpina mõisnik von Güllenschmid saadab oma talupoja Tattra Santi Michel'i kohtusse ühes kohapääl toimetatud ülekuulamisega, mida toimetanud mõisnik oma

¹⁾ Trt MKA 18, lk-d. 57, 60—64, 79—82, 101—103. Sigurd Erixoni poolt avaldatud vana teade kirjeldab sama protsessi nähtavasti aga suusõnalike teadete ja mälestuste järele kirjutatud allikate järele (Eine alte Quelle für estnische Volkskultur. Litterarum Societas Esthonica Liber saecularis, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX, II, lk. 911—929).

„amptmanni“, kirjutaja ja kolme talupojaga, ja süüdistab teda oma viinapruulija nõidumises. Ülekuulamisel selgub, et kaebealune on pärit Virumaalt Purkse mõisast ja tulnud Rāpinasse seitsme aasta eest. Ta nõidunud viinapruuli Prechi Wilhelmi andes teda jõekuradi „Näkk'ile“ (Wasser oder Bachteufel, Necke), kes kujutanud nõiutule vett, nagu oleks see ilusaim maja. Sellepärast siis nõiutu püüdnud vette joosta. Kohus küsib ka, kas ta on lepingus kuradiga ja kes temale kunsti õpetanud? Isa olevat teda kuradi juurde viinud ja ütelnud temale, et kuna sa, kurat, mulle väga meeldid, siis tahan ka oma poja sulle õpetada anda. Saatan küsinud siis millise pandi ta selle eest saab, mille päale isa võtnud temalt tuti juukseid, lõõnud ninast verd ja annud kuradile. Siis õpetanud kurat isa läbi temale mõningaid sõnu, mida kuradi nimel lausudes on võimalik teha igasugu kurja. Selle kuradi nimi, kellega lepingu teinud, olevat „Judas“, vees olevat aga veel teine, kelle nimi „Neck“. 30. märtsil käinud Judas tema juures toas ja käskinud Neckile anda häid sõnu, et see viinapruulija jälle tervendaks. Neck olevat aga tervendamise vastu, kuna ta tahtvat, et nõiutu upuks. Edaspidisel ülekuulamisel selgub ka, et kaebealune kuradi nimel lausunud mitmel korral, isiklikult kuradit näinud musta koera kujul jne.

Kohus mõistab pika ülekuulamise järele kaebealuse surma mõõgaga pea maharaiumise teel, kuna kaebealuse enda tunnistuse järele ei saa tõestada tema lepingut kuradiga, siiski aga isa poolt anti kurjale vaimule noorusest peale, kahel korral ka musta koerana kohanud kuradit ja temalt sõnu õppinud, nendega inimesi nõidunud ja jälle tervendanud ja lõpuks pruulija Prechi Wilhelmi hulluks nõidunud ¹⁾). 26. oktoobril kinnitab Tartu Õuekohus otsuse, tähendades, et kaebealune on teeninud karistuse ²⁾). Nii on Tartu Õuekohus kinnitanud veel 17. sajandi viimasel aastal surmaotsuse kui väärilise karistuse nõiale. Selle juures nähtub surmaotsuste vahetegemises suurt hoolt. Need kelle kohta on tõestatud lepingus olemist kuradiga, peavad tingimata tulesurma kannatama, kes aga muidu kuradiga suhelnud, saab surmanuhtluse mõõgaga hukkamise läbi.

¹⁾ Criminale in puncto Veneficii contra Einen wyländischen bauern nahmens Tattra Santi Michel. Trt Mka 84.

²⁾ Trt Mka 47, lk. 208.

Tartu Maakohus on teinud veel 18. sajandil surmaotsuse. Nimelt 1723. a. 16. jaanuaril süüdistatakse Valguta talupoega Wielo Ado't nõidumisega süütamises. Kaebealune tunnistab et õppinud nõidumist isalt Lapimaal, kust ta ka pärit. Isa viinud teda kaheteistkümne-aastaselt põsastikku, pannud rätiku näppude vahele ja võtnud kriimustades nimetissõrmest kolm tilka verd. Vilistanud siis kõvasti, mille järele tulnud metsast musta kassi kujuline olevus, kiskunud räti näppude vahelt ja läinud. Teine kord ilmunud must mees, kes võtnud isalt raha, mida see tema eest maksnud. Kui ta kolmkümmend aastat vana olnud, läinud ristteele ja vilistanud, siis tulnud kurat kullina ja küsinud, mida soovib. Tema palunud, et töö edeneks ja loomad saaks õnnistust. Teine kord küsinud ta kuradilt uut künnirauda. Kui kohus küsib, kui kauaks kaebealune ennast kuradile lubanud, vastab, et viiekümne seitsmeks aastaks, millest veel kuus ja pool aastat ees. Kohus ei saa aga midagi kindlalt tõendada ja sellepärast saadetakse ülekuulamise materjal Õuekohtule otsustamiseks, kes omalt poolt teeb ülesandeks Maakohtule ülekuulamine anda kahe kirikuõpetaja hooleks. Nii usaldatakse ülekuulamine Laiuse õpetaja Eduard Reimersi ja Kambja õpetaja Sutor'i hoolde, mille tulemuseks Maakohus on teinud surmaotsuse, mis Õuekohtu vastuses 1724. a. 28. veebr. muudetakse. Nagu Õuekohtu vastusest selgub on Maakohus mõistnud kaebealusele rattal purustamise, ja neljaks raidumise nõidumise eest, süütamise eest rahakaristuse. Õuekohus asendab surmanuhtluse eluaegse vangistusega ¹⁾). Nii jäi viimane Maakohtu poolt kuulutatud surmaotsus rakendamata.

Ometi tegeles Tartu Maakohus veel kaheksateistkümnendal sajandil nõiaprotsessis kuradikujutluste uurimisega süütõendavate argumentide leidmiseks. Asjatundjateks usulistest küsimustes tuuakse kohtule abiks kirikuõpetajaid, millega kohus omab moodsa protestantliku inkvisitsioonikohtu koosseisu. Jääb vaid imestada, kui sügavalt olid haaranud rahva usu- lisi kujutlusi keskaegsed kuradijutustused. Nii tunnistati ilma igasuguse kehaliku piinamiseta pööraseid lugusid, mis on seletatav vaid usuliste tõdede väärarusaamise teel üheltpoolt ja teiselt poolt rahvausundi väärtõlgitsemisega. Et aga sajandi lõpul korruga on tekkinud kohtul selliste asjade suhtes

¹⁾ Trt MkA 182.

eriline huvi, on raske mõista. Ühe põhjusena on siin kahtlematult arvestatav kohalike mõisnike mõju, kes maakohtu tegevuse kergendamise ettekäändel toimetasid kohapääl ülekuulamisi ja esitasid tulemused kohtule asitõendustena, mõjutades sellega kohtutegevust. See esineb 1699. a. ja ka 1723. a. protsessi suhtes. Suuremat mõju surmaotsuste tegemisel on aga avaldanud Maakohtu koosseis eesotsas juhatajaga. Ei ole mõeldav muidu selliste pikade ülekuulamist korraldamine, kus lehekülgede viisi räägitakse vaid kuradist ja usulistest küsimustest. Kuna saavutatud tunnistused kippusid Maakohtule, kui ka Tartu Õuekohtule üle jõu, siis kutsutakse kirikuõpetajad abiks. Ka nendel puudub küsimuse suhtes kindel seisukoht ja nad avaldavad ühe või teise tunnistuse kohta vaid imestust. Probleemi lahendamiseks pole nad suutnud aga milleski kaasa aidata. Samuti on nendele tundmata keskaegsed inkvisitsiooni põhimõtted, nad püüavad asja lahendada ainult kirikliku õpetuse pinnal.

Kokkuvõttes surmamõistetud nõidade arv tõuseb viiekümne viiele teadaolevale juhule. Tegelikult toimunud surmanuhtluste arv on kahtlematult suurem. Surmamisviisis on rõhuvas enamuses põletamine, mille kõrval esinevad harukordsete juhtudena surmamõistmised pea maharaiumise teel mõõgaga ja selle kõrval ka üksikud kvalifitseeritud surmaotsused. Ajaliselt on surmaotsused jälgitavad 1588. a. ja 1723. a. vahemikus, kuna täideviidud surmaotsustega seotud protsesside jälgimine on võimaldatud 17. sajandi piirides.

Surmaotsuste tegemine on tingitud nõiduse kui süüteo karistamisest kriminaalkorras. Nõiduse süüteo raskeimaks vormiks peeti nõia isiklikku suhtlemist kuradiga, eelkõige kuradile andumist teatud lepingulise toiminguga kaudu, mida karistati surmanuhtlusega põletamise teel. Seitsmeteistkümne sajandi teisel poolel esinevad põletamise kõrval ka üksikud mõõgaga hukkamised pehmendavatel asjaoludel. Nendeks on nõia otsese lepingu puudumine kuradiga, aga ka avameelne tunnistamine ja alandlik kohtu palumine. Ülemate, mõisnike, kahjustav nõidumine toob endaga kaasa erakorraliselt metsikud hukkamisviisid.

Nii kehtis terve 17. sajandi vältel kohtutes usk kuradi isiklikku aktiivsusse ja temaga ühendust pidavatesse nõidadesse kui katoliku kiriku inkvisitsiooni kohtute järelmõju. Seda soodustas üheltpoolt meie kohtumenetluse teostamine Lääne-Euroopa ees-

kujul, milleks võeti otseselt tarvitusele Karl V-da kriminaalkord, või kasutati karistusnormide kodifitseerimise eeskujuna teisi vastavaid eeskujusid. Teisalt kujundas protestantlik kirik kuradi ja nõidade vahelkorda üldjoontes paljudes üksikasjus inkvisitsiooni loodud kujutluste järele, rakendades vastavat ketserluse mõistet Lutheri kiriku kasuks. Sellest tingituna esinevad üksikud luterlikud kiriku juhid nõiamõiste selgitajaina ja koguduste õpetajad nõiaprotsessides kaebajate, tunnistajate ja asjatundjatena.

Võrreldes aga nõidade hukkamisi Lääne-Euroopas asetleidnud hukkamistega, tuleb meil nõidade kohta tehtud surmaotsuseid pidada vaid nõrgaks vastukajaks. Nii tõuseb Saksamaal üksikjuhtudel tehtud surmaotsuste arv mitmekümnetesse ja üksikutes külades ühe aasta jooksul surmamõistetute arv ületab meil üldse teada olevate surmamõistetute arvu. Nii hukati 1629. a. Saksamaal ühes külas üheksasada nõida ¹⁾). Pehmendavalt surmaotsuste levikule nõidade kohta Eestis on kahtlematult mõjunud kirikliku inkvisitsiooni-kohtu puudumine, mille jõudmist siia takistas saabu reformatsioon.

„Pneumaatilise“ ja psühholoogilise hingehoiu probleeme.

J. K i m m e l.

Usulise ja kõlbelise kriisi süvenedes näib viimasel ajal süvenevat ning mitmekülgsest arenevast sellele kriisile ka vastuaktiivsus, mille silmapaistvamaid üritusi ilmneb hingehoius kui teaduslikus distsipliinis. Näib hakatavat ka kiriklikes ringes ära tundma, et hingelise elu kasvava laostumise vastu võitlemiseks ei piisa üksi usuõpetuslikest, resp. dogmaatilistest vahendeist, vaid et tulemusi töötav hingehoid sõltub tähtsal määral hingehoiu meetodist, mis on põhjendatud psühholoogiliselt.

Ometi küsitakse teatavates huviringides, kus lähtutakse puhtusulistelt alustelt, et mis olevat hingehoiul tegemist psühholoogiaga? Vaimulikult hingehoiul olevat eriti kõrge ja ainulaadne ülesanne kuulutada lunastust Kristuses, õigeksmõistmist Kris-

¹⁾ Soldan, Wilhelm Gottlieb, Geschichte der Hexenprocesse, Stuttgart und Tübingen 1843, lk. 386.

tuse läbi ja jutlustada igavest õndsust. Seda seletatakse nõnda, et usk olevat haaratus ja andumus Jumalale ja Kristusele, ning et see haaratus sündivat Jumala Sõna kaudu ning sünnitavat uue, pöördunud inimese. Seega siis: hingehoid liikuvat uuelu pinnal, teisi sõnu transtsendentses eluvormis ja seepärast: mis olevat tegemist usul, mis meid muudab ja uuesti sünnitab Jumalas, teadusliku, resp. ratsionaalse psühholoogiaga?

On kirjutatud häid raamatuid hingehoiust, kuid kõige rohkem, mida kõneldakse neis hingehoiu psühholoogilisest põhjendusest ja rakendusest, piirdub mõneleheküljelise äramärgimisega, et hingehoidja peaks tundma ka psühholoogiat, eriti usundipsühholoogiat.

Kahtlematult peab sellisel hoiakul olema ka oma põhjendus. Hingehoiu sügavamad sihid, hingehoidliku abi sisimad jõud ei lähtu maisest teadusest ega ole ammutatavad viimselt psühholoogiast. Teisi sõnu, täiuslikul hingehoiul on ka transtsendentne pool, mis ulatub üle üldiste teaduslike abinõudega tõestatava piiri. See ei tähenda aga mitte, et üks peab tingimata eitama teist, vaid õigemini — üks peaks täiendama teist.

„Tuul puhub, kus ta tahab ja sina kuuled ta häält, aga sa ei tea mitte, kust ta tuleb ja kuhu ta läheb; nõnda on igaüks, kes vaimust on sündinud.“ Joh. 3, 8.

Tabavamalt pole kusagil usundiajaloo väljendatud siseelu viimsete sügavuste ülmaist seaduspärasust ja ainulaadset suveräniteeti, jumalikku tegevust hinges, kui selles lauses. Nii asuvad hingehoiu sisimad sihid ja jõud väljaspool psühholoogiat ja psühhiaatriat.

Suured hingehoidjad, kes kogu rahvastele ja ajastutele on toonud hingelist abi ja tervist, nagu V. T. prohvetid, nagu Paulus, Augustinus, Luther, Loyola, Wichern j.t., ei ole seda oma parimat ammutanud oma töö ega omaaja teaduse läbi, vaid on vastu võtnud salapärase jumalaannina. Ümberpöördult ei tohi unustada, et iga hingehoid, olgu ta nii pääliskaudne kui tahes, peab midagi eneses sisaldama ka pneumaatilisest hingehoiust, veel enam, iga tõsine hingehoid peab seda omama. Kuidagi peab ka tema ühenduses seisma Jumalaga, hinge sügavamaist lätteist hoo vama ja suunduma hinge sügavustesse — või ta ei ole üldse hingehoid. Nii on meil tegemist oluliselt kahe hingehoiu poolega;

pneumaatilis-transtsendentse ja psühholoogilis-maise poolega¹⁾.

Umbes niisuguse argumentatsiooniga püüab Gruehn kahte vaenulikku leeri lepitada ja tuua neid teineteisele lähemale. Edasi ta väidab, et pneumaatilise hingehoiu olemust võib määrata kolmest küljest. Tal on tegemist

1) inimese hinge sügavustega, nagu seda on raskelt defineeritav inimese hävimatu suursugusus, ta sügav eneseteadvus, ja nu absoluutse järgi. Muidugi inimene, kes abi vajab ja keda aidatakse, ei tarvitse ise sugugi olla kõige selle olemasolus teadlikki.

2) Jumalaga ja ajaloolise Kristusega, kes ei ole mingi filosoofiline postulaat või ajalooline ideaalkuju, vaid elav tõelisuus, tähendusrikkaim tänapäeva realiteet. Siin on tegemist selle omapärase vaimumaailmaga, millest alates Jeesusest on saanud: nägematu ja nähtav kirik ta mitmekesiste kujunemismvormidega ja organitega, teoloogiline teadus jne.

3) Jumala Sõnaga ja palvega, samuti vaimuelu arenemisastmetega. Kui kaks eelmist punkti osutasid pneumaatilise hingehoiu eeldustele, siis on siinses, kolmandas tegemist tegeliku elu keskse küsimusega: Jumala ja hinge vahelise iäbikäimisega, et hing leiaks Jumalale juurdepääsu ja leiaks rahu temas.

Kuid just siin on see koht, kus n.n. pneumaatiline hingehoid sageli laseb käed longu, nagu sõdur, kes lahingu otsustavamal silmapilgul relva käest ära heidab. Gruehn väidab, et on asjatu süüdistada ja ka ebatõelik teoloogide eneste poolt kurjustada, nagu oleks sotsialistidel ja kommunistidel ainult pahatahtlikkus ja tahteline kurjus, mis neid kirikuga vastollu ajab. Sotsiaalse arengu ajalugu on teinud kindlaks, et just need ringid tulid kõige pealt abi ja arusaamist otsima kirikult, kuid seda ei leidnud, väljaarvatud vaid minimaalsed erandid (Wichern, Stoecker, Kutter). Nüüd, kus need liikumised hakkavad kasvama üle pea, on olund küll pisut teiseks kujunenud — kuid oldagu ausad ja tunnista-tagu: on palju hingehoidjaid, kes faktiliselt ei suuda pakkuda abiotsijaile muud midagi, kui lohutada neid õndsama põlvega tulevases maailmas. Tuleb tunnustada suurt pneumaatilist viletsust

¹⁾ Gruehn, Seelsorge im Lichte d. geg. Psychol., lk. 13—16.

ja vaesust hingehoius, mis midagi ei tea ega tahagi teada Jumala sõna imeväärsest rikkusest, mis tuhandeisse hädadesse paistab kümnetuhandekordses auhiilguses. See on armetus, mis midagi ei tea sellest, et ka täiesti sisutud ja murtud inimsüdamed tulevad võita veel selle maailma jaoks, et väga suured ülesanded ootavad neid avaras jumalariigis, ülesanded, mis üksikuid võivad vabaks teha raskest isiklikust hädest...

Ja kui nõdrake, kui tundeõnnis, kui vaimu- ja sihilage selle vastu on meie hingehoid. — Häda on meie kehtivas religioonis pühholoogias, mis oma dogmaatilis-tarretanud eeldustega religiooni olemusest kõik halvab.

Kokkuvõttes: on ainult üks tõelik hingehoid, mille abinõud ja tööviisid on väga astmestatud. Hingehoid asub kahel poolusel, *pneumaatilisel* ja *psühholoogilisel*.

Ainult ennast piirata pneumaatilise hingehoiuga on teoloogiale õigustamatu ja ohtlik enesepiiramine. Välja ei jää sellise arusaamise juures üksi „tõlnerid ja patused“, vaid kõik teaduse esindajad ja tegelik elu.

Hingehoid ei saa läbi ilma teadusliku psühholoogiata. Süvenemist vaja mõlema pooluse suunas. Üks ei tohi teise last oma pesuveega välja heita.

Kirikul on sotsiaalse hingehoiu missioon — kohutavad viletsuse kuristikud tulevad ületada. Koostöö teadlaste ja kiriklaste vahel on vältimatu. Avanevad tohutud vaateväljad täis viletsust ja häda, mida vaja leevendada. Milles peituvad viimsed sotsiaalse viletsuse põhjused? Kas ei tuleks neid otsida haige hinge sügavusest? Ent teoloogia? — ta nähtavasti praegu on jäänud seisma loogiliselt ebajärjekindlas süsteemis, mis tingib ta teaduse vastase seisukoha ning sünnitab vaid sügavamaid kuristikke hingel elu põllul. See on üheltpoolt teevalmistaja katolitsismile, teiselt poolt aga oma tegevusetusega ootab uut katastroofi¹⁾. Vaja põhjalikult reformeeritud usuteadust, kus palju rohkem antakse ruumi tegeliku hingehoiu küsimustele, kui on tehtud seda seni.

Kaks ohtu ähvardavad hingehoidu:

1) ei tabata üldse tõelist häda; seda tabatakse nii vähe, nagu häda mädanenud juurtega puu juures, mida arstitakse ühe uue oksa juurde pookimisega. Sageli usutakse sõna maagilisse väkke

1) W. Gruehn, Seelsorge, lk. 34 j.

ja asi läheb halvemaks. 2) Hinge kahjustatakse seeläbi, et tarvitatakse valemõtteid. Sõna valel kohal sünnitab häda. Mabilion ütleb: „Ja siis võib-olla nähakse, et põrgus leidub pisut hüljatuid, kes ei teaks nimetada mõnd preestrit oma hukatuse üritajana.“

Mõnes koguduses on lugu nii kaugel, et otse suurt imestust äratav see, kui mõni haritlane vaimuliku juures midagi muud otsib, kui traditsionaalsete kiriklike tarvete rahuldamist. Arst ja kooliõpetaja leitakse ülesse hingehädas enne kui hingehoidja! Näib olevat unustatud Jeesuse jüngrist arusaamine, et Jumal meile abiotsiva venna silmist vastu vaatab, Jumal, kes oma olemuselt on armastus. Ei saa Jumalat armastada, kui ei armastata ligimest. — Armastus peab püüdma aru saada ja mõista.

„Kas pean ma oma venna hoidja olema?“ ütles esimene vaga mees, kes sai mõrtsukaks, oma venna mõrtsukaks. Ta oli oma silmad pöörnud Jumala poole, sääljuures aga oli unustanud oma venna hinge. On tänapäeval küllalt jõuliste kristlike voolude hulgas neid, kes taas Kainisilmadega ülesse vahivad ja unustavad oma vendade häda ¹⁾.

Ometi ei saa ütelda, et, vaatamata kõigele, ei ole tööd tehtud usunditeaduste alal, nagu eksperimentaalne usundipsühholoogia ja usundifilosoofia. On läbi töötatud tohutu materjal ja on saavutatud suuri tulemusi, mis võivad sügavalt viljastada hingehoidja tegevust, kas või esmalt seeläbi, et nad avavad silmi usu-elu tuhandepalgelist mitmekesidust nägema kui väge, mida tuleb juhtida õigele teele. Nii James, Wobbermin, Starbuck, aga eriti K. Girgensohn suurteoses: „Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens“ (Leipzig, 1921) — juhivad täpse teadusliku uurimuse teel usu ja vaimuelu suveräänsuse mõistmisele ja sügavamale hindamisele. Girgensohn väidab, et religioosne elamus kui omapärane loov hinge tegevus koosneb kahest lahutamatuult seotud clementidest: minafunktsioonist ja intuitiivsest mõttest, teisi sõnu: jumalamõte ükskõik mis kujul tahes ja selle mõtte seesmine elavaim minasuhetatus kujundab iga religioosse elamuse põhiolu. Sellisest elamuslikust usust tuleb alata — ja seda tuleb õppida hindama. Tõsine töö usundipsühholoogia alal juhivad iseenesest hingehoiu õigete aluste juurde ning teeb hingehoidja enese alandlikuks ja tagasihoidlikuks, sest nüüd ta

¹⁾ W. Gruehn, Seelsorge, lk. 44.

teab, et ta pole kutsutud kohtumõistjaks teiste usuelu üle, vaid abimeheks ja vennaks, sõna otseses mõttes, kes suure aukartusega julgeb läheneda teise surematule, jumaliku algupäraga hingele. Gruehn kurdab ¹⁾ sellepärast, et „religioonipsühholoogia mittetundmine, et ebatäpsete väljendustega tegelev teoloogia või hingehoid sageli osutab tulemusi, mis ta enese tegevusele töötavad risti vastu; tegelik kirikuelu näitab kurba pilti, et enesest hääsoovlikud kirikuesindajad vagade elamuse mittetundmise tõttu valmistavad ette plaanikindlalt pinda sentimentaalsetele, idealistlikele, sektantlikele või müstilistele vooludele, otsekui oleks just see nende töö lähim eesmärk“.

Ja kui sama autor väidab, et hingehoiu töö asub täna veel samal teadusliku arengu tasemel, millel asus keemia 16. sajandil, kui ta nimi oli alkeemia ²⁾, siis peab sellega ühinema eriti veel meie olusid arvestades. Häda on just seetõttu otse kisendav, et need, kes häda peaks kuulma ja nägema — ruttama appi, on kurdid sõna otseses mõttes ja tegelevad asjadega, mis vaid kriisi süvendavad.

Tänapäeva kiriklik tegelus nõuab tungivalt kindlaid mõõdupuid ja seisukohti; mis aitaks leida oma koha kirikul kaasaja usuarusaamade, sektide ja segaduste keerises. Ent kuigi ses küsimuses formaalse vastuse kõige mugavamalt annab dogmaatika või sümboolika, siis sisuliselt võib omaaja hingelist struktuuri käsitleda vaid hoolas usundi psühholoogiline analüüs. Tõsi küll, kerge ei ole igapäevases elus selgitada, missugune on õige või vale müstika ja usuline nähtus, ent ometi peab need peened erinevused kindlasti formuleerima, et võiks täielikule maksvusele pääseda jumalasõna oma suures mitmekesisuses ja tohutus rikkuses. Sest ega eksegees viimselt kõiki probleeme praktilise töö jaoks ei lahenda. Seda valusam on aga kuulda, kuidas kiriku tegeluses rakendatakse igal võimalikul ja võimatul juhul labast „ümberpööramise“ meetodit, otsekui koosneks meie kristlikud kogudused lausa harimatuist ulakaist ja kelmidest. Veel talumatum on see pööramise maania, mis ilmneb noorte kohtlemisel, olgu see siis kirjasõna või elusa kõne kaudu. Kui hakatakse kord mõistma ja sissenägema, kuivõrd oluline on täna kiriku missioon

¹⁾ Seelsorge, lk. 61.

²⁾ Sealsamas lk. 7.

haritlaste hulgas, siis peab hingehoidja olema suuteline kasutama väga mitmekesiseid ja õrnu vahendeid, väljalülitamata nende vahendite hulgast enda isikut. Et evangeelium võiks taas pääsu leida usust eemalseisjate väga pikkadesse ridadesse, peab tänapäeva hingehoidja olema varustatud viimisteldud meetoditega usundipsühholoogia vallas. Kõigi olemasolevate meetoditega tuleb olla kontaktis, olgu see siis Freud-Pfister'i, Würzburgi, Stahlin-Girgensohn'i Starbuck'i või James'i meetod. Igaüks neist rikastab ja avab huvitavaid väljavaateid ja nagu kõik teed viivad Rooma, nii viivad kõik need erimeetodid, kui neid rakendatakse õieti, lähemale meie kristluse ühisele sihile, — lunastatud inimkonnale. Imestama peab vaid sageli, kui vähe kõike seda väärtuslikku rakendatakse või ehk tuntaksegi. Ja mis sellest kõneldagi, kui paljud hingehoidjad ise kaebavad avalikult, et nad oma kogudustes on rohkem kantselei ametnikud ja et kõige viimasel kohal asub hingehoid. Sellest siis ka tuleb, et usundilist elamust peetakse mingiks romantiliseks iluasjaks või mugavaks pelguga puhkepaigaks pärast rasket tööd ja vaeva. Ometi tõestab usundipsühholoogia igal sammul, et religioosne elamus on hingelu keskne funktsioon, mis annab kogu inimese mõtlemisele, tahtele ja tegevusele omapärase sisima tugipunkti, hoiab ta lagunemast ja laialivalgumast, seega hävimast. Need on ammendamatud loova jõu lätted, mis on kingitud inimkonnale ta usundilise elamuse võimes.

Siit lähtudes mõistame nüüd ka maailma ajaloo käiku, mis jutustab meile rahvaste tõusust ühenduses usulise süvenemisega ja ta langusest ning varisemisest hingelise elu lamestumise ajastutel. Nii juhib meid individuaalne usundipsühholoogia sotsiaalsete nähtuste hingeelu juurde. Ega see tee paha, kui pühakiri meile sama suuna näitab. Mõeldagu vaid sellele, millise jõu moodustavad need kaks, — pühakiri ja eksaktteaduslik uurimuse tulemus, kui nad mõlemad rakendatakse kristliku kiriku võitlusvankri ette, selleasemel, et nad üksteise vastu pannakse võitlema, nagu, kahjuks, sünnib see veel ikka mingi ultrausklikkuse nimel.

Liialt